

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

R I Z A N U R

**Hürriyet ve
İtilâf Fırkası
Nasıl Doğdu
Nasıl Öldü**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KITABEV.

KİTABEVİ Yayın No: 53

**Kapak
Yazıevi**

**Dizgi
DizgiEvi**

**Baskı
Bayrak**

İstanbul, Ekim 1996

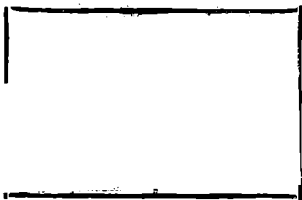
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?

Rıza NUR

Yayına Hazırlayan:
İlhami YALINKILIÇ

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 29/13 Cağaloğlu/İSTANBUL
TEL: 512 43 28 • 511 21 43 • FAKS: 511 42 30
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İçindekiler

Önsöz.....	7
Mukaddime.....	11
Nasıl Doğdu?.....	19
İlk Program!.. İlk Devre!.. ..	27
Fırkadan Tefrikaya.....	35
İfşaat Başladı.....	41
Kuru Evhamlar... Boş Teşebbüsler... ..	49
Kara Batak!.. Ne Sen Sor; Ne Ben Söyleyeyim!.....	55
Halaskârlar Meselesi.....	63
"Şirket-i İnhisariye" Münâkaşaları; İnihilâl	
Alâmetleri.....	71
Hürriyet ve İtilaf'ın Na'sı.....	81
Sadık Bey'in Tasvîri.....	89
Gümölcinelî'nin Seciyeleri.....	97
Allâhümmağfır Zunûbenâ!.. ..	103
Rıza Nur'un Biyografisi.....	111

Önsöz

Yakın çağ Türk tarihinin en ilginç dönemlerinden birisi, hiç şüphesiz İkinci Meşrutiyet'in ilânı (23 Temmuz 1908) ile başlayan ve I. Cihan Harbi'nden mağlup çıktığımız günlere uzanan devredir. İttihat ve Terakki iktidarının her alanda kendini hissettirdiği bu yıllar içerisinde çok partili ve çok cemiyetli bir toplumun hazine çekişmeler ve fikir ayrılıklarıyla sarsıldığına şahit oluruz.

Elinizdeki kitap bu devre ait önemli bir siyasi mücadelenin birinci ağızdan hikâyesini anlatır. Bu hikâye, modern mânâdaki çok sesli siyasî hayatımızın ilk partilerinden biri olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na da irdir ve fırkanın doğuşundan itibaren (21 Kasım 1911) en son gününe (1 Ocak 1913) kadar geçirdiği dahili mücâdeleyi ve bu mücadelenin dışa yansıyışını konu alır. İktidar hırsının aynı davaya inanmış kişileri ne

derecelerde etkilediği ve zamanla yolların nasıl ayrıldığını hazin bir şekilde anlatır. Bu iç çekişmelerin ülkenin kaderine tesir ediş biçimi ile diğer partiler, kişiler ve özellikle İttihat ve Terakki'ye karşı olan mücadeleden seyrini nasıl akamete uğrattığını ve nihayet siyasi hayata dair dışarıdan görülemeyen menfaat çatışmalarının hangi boyutlara ulaştığını bu küçük kitapta açıkça görmek mümkündür.

Bir dönemde iktidara çok yaklaşmasına rağmen (11 Aralık 1911 ara seçiminde) daima muhalefette kalmış ve iktidarda bulunan İttihat ve Terakki tarafından İkinci Meşrutiyet'in günah çocuğu olarak yaftalanıp son dönemlerde yapılan araştırmalar ile tarih sahnesindeki yeri tespiti çalışılmış olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası hakkında en vuzuhlu çalışma, değerli araştırmacı Ali Birinci tarafından gerçekleştirilmiştir. Doktora çalışması olarak hazırlanıp bilahare *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* - II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı çıkanlar - adıyla yayınlanan (Dergah Yay. Tarih Dizisi, nr: 12, 300 s., İstanbul 1990) bu değerli çalışma, fırkaya, akademik bilimsellik çerçevesinden bakmak isteyenler için yeterince doyurucudur. Ancak Rıza Nur'un akıcı üslûbuyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dair tarafsız bir hatıra yığınının roman tarzında okumak isteyenler için elinizdeki küçük kitap muhtasar ve müfid bir hülasadan ibarettir.

Kitap hazırlanırken Rıza Nur'un o leziz üslûbuna dokunulmamış ve orijinal baskısı (1335 h.) aynen Lâtin harflerine aktarılmıştır. Ancak bu baskının sonunda

yer alan Tunuslu Mahmud Paşa'nın Paris'ten Tunus hükümeti vekili Hüseyin Paşa'ya yazdığı tahrirat metni, kitabın özüyle hiç bir ilgisi olmaması hasebiyle çıkartılmış ve yerine kitabın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak mütemmim bilgiler Sayın Ali Birinci'nin eserinden iktibas olunarak ekler halinde ilave edilmiştir. Zevkle okuyacağınızı umuyoruz.

10 Şubat 1996

Mukaddime

Türk milletinin bana verdiği mebusluk vazifesini -ki ben istememiş idim; zorla kabul ettirilmişti- hüsn-i ifâ için hekimliği, yani san'at ve maîşet ve istikbâlimi bile bırakıp kendimi büsbütün millet ve politika işlerine vermiştim. Nice sarp işlerle pençeleştikten, türlü nârevâ uğraşma ve didişmelerden sonra Gazi Muhtar kabînesinin birinci ayı nihayetlerinde idi ki politika âleminden bıkip usanmış, hatta istikrâh etmiş biri sıfatıyla çekilip hekimliğe ric'at ettim. Muhârebe⁽¹⁾ başlamadan evvel İkdâm'da neşr ettiğim bir makâle ile 1880 nizamnâmesinin Rumeli'ne, hatta bütün memleketimize tatbîk olunup muhârebe edilmemesini⁽²⁾ tavsiye ederek kalemimi kırmış ve muhârebe lehine vakî olan galeyanlı mitingde nutuk söylemek için hânemden Sultan

(1) Balkan Muhârebesi.

(2) Londra'da ne kadar haklı bir keşifte bulunduğumu Balkan Harbi netîcesi isbât etti.

Ahmed Camii avlusuna bin ibrâm ile üç-beş zât tarafından götürüldüğüm vakit, muharebe denilen şeyin, galibler için bile can ve mal cihetiyle hesapsız ziyânı mucib bir kara belâ olduğunu, ondan mümkün mertebe sakınılmasını ve ilân-ı harbin devletimiz tarafından aslâ yapılmamasını, şayet onu Balkan devletleri ilan ederse, o vakit bizzarûre bütün milletin her türlü işini ve rahatını bırakarak çalışması, mal ve candan nesi varsa bu uğurda koyması lazım olduğunu ve bu muharebe, devletin Rumeli'nde, belki de bütün ülkesinde son hayat-memât dersi gibi mühim bir geçit olduğundan Sancak-ı Şerifi⁽³⁾ çıkarıp bütün müslümanların bu mübarek bayrak altında toplanması lüzumunu anlatarak artık dilimi de kesmiştim. Ondan sonra da ne bir yazı yazmış, ne de bir söz söylemiş idim. Hastahanelerde yaralıların tedavisine çalışıyor; vaktimi münhasıran hekimliğe sarf ediyordum.

Benim muhâlif bir mebus olmamın ve bu uğurda tâkat kesici mihnetlere katlanarak, korkunç tehlikele-re atılarak, canım dişimde koşuşumun, gayret edişimin bir muharriki, bir sâiki var idi ki o da İttihad ve Terakkî Cemiyeti bu milleti uçuruma sürüklüyor; o gi-

(3) Bizim Hıristiyan matbuâtı, o vakitler beni tenkîd etmişler ve ta-assub ile itham eylemişlerdi. Fakat Balkan hükûmetlerinin muhârebeyi Hıristiyanlık nâmına yapmalarına karşı bu teklifimin ne derecelerde lüzumlu olduğunu şimdi herkes takdîr eder zannederim. Bu suretle askerin, milletin gayretleri hususunda ne büyük tesirler yapılmış olacak idi ki, izâhtan vârestedir. Balkan devletlerinin aksine olarak bizim devlet, harbi, dinden ârî bir harp diye ilân etti.

der de başkası gelirse iş değişir, devlet ve millet felâh bulur zannı idi. İşte beni mütemâdiyen süren ve yürüten, bu kanaat, bu itikâd idi. Biz o maksada İttihad ve Terakkî'nin siyasiyât sahnesinden çekilmesi netîcesinde vardık. Fakat heyhât! Devletin hâlinde bir değişiklik olmadı. Gazi Muhtar ve Kâmil Paşa kabine-leri beni inkisâr-ı hayâle uğrattılar ve ne olsa, her kim gelse, artık bu devlet düzelmez zannını verdiler.

Beş senelik bir mücâhedenin verdiği yorgunluk, politika âlemindeki hissiyât-ı necîbeyi, hatta namusu az çok zedeleyen nârevâ işlerden, hâsılı politika denilen bu kirlice ve nankör san'attan iğrenmiş ve şahısların değişmesiyle ahvâlin değişmediği hakkındaki şu vâzıh tecrübe ve vak'anın, dimağıma icrâ eylediği tesir altında artık gözlerimin önünde açılan uçurumdan titreyerek ric'at etmiş, uzleti ihtiyar eylemiş idim. Artık kendi şahsî hayatımda idim.

Hükûmeti almağa hazırlanan İttihâdçıların teşebbüslerinden, müteaddid âzâsını bazı zevât gibi benim de defaâtle haberdâr ettiğim⁽⁴⁾ "Canlı cenâze"

(4) Hatta vak'adan beş gün evvel Kâmil Paşa'ya giderek kendisine "Bu seferki gelişim, başka gelişlere benzemiyor. İş fena gidiyor. İttihadçılar ihtilâle hazırlanıyor!" dediğim hâlde "Bir şey yok!" cevabını vermişti. "Aman etmeyin, bu iş ciddî. Bizi de ölüme sürüklüyorsunuz. Sözüme ehemmiyet verin!" dedim. O vakit de merhûm, âdeti vecihle bir kaç kere yanağını ve gözlerini oynatıp yalnız; "Ehemiyyetsiz!" diyerek çekilmiş, ben de hayretten, hiddetten dona kalmıştım. Yine vak'adan bir hafta evvel, ikaz maksadıyla arkadaşlarımızdan Sîret Bey'i Nâzım Paşa'ya gön-

ıtlâkına lâıyk bu hükûmetin beş senedir ne emekler, ne mahrûmiyetler, ne belâlarla elde ettiğimiz, kendilerine hiç bir müdâhalede bulunmamak ve tamamiyle alarga yaşamak şartıyla verdiğimiz hükûmeti, beş dakikada beş kişiye teslim eden şu son aczi dakikasına kadar hayât-ı inzivâmda sabit idim. İttihadçılar bu fikrimi bilmediler. Fikrimi gösteren hareketime, inzivâma inanmadılar. Bâbıalî basılırken evimi de basarak beni yakaladılar ve dört günlük yeni bir hapisten sonra, vücûdumu memleketin sükûnuna muzır gördüklerini; kalemimden zehir ve kan aktığını bildirerek Osmanlı hudutları hâricine çıkardılar. Allah'a çok şükür ki bizim mesâimizle mevkie gelen ve hangi sebeple meydana geldiklerini bile idrâkte acz göstermiş olan şu büyük kabine, yani Gazi Muhtar ve Kâmil Paşa hükûmetleri çabuk gittiler de, rûy-ı gayretimize sıvanmış olan çamurun bizi uzun uzadıya maymun, maskara göstermek, utandırmak için yüzümüzde daha çok kalmamasına sebep oldular. Bana olan oldu; fakat diğer arkadaşlarımla felâketi yanında bana "Mesud!" demeli... Paris'teyim, bizden kimseyi görmüyorum. Kimse de beni görmüyor. Fesattan, iftiradan uzaktayım. Bâhusus İttihadçılar Paris gibi bir ilim ocağında tahsile, tedkikâta, -ki çok ister ve sever idim- vesîle verdiklerinden memnun ve müteşekkirim. Beni manevî ve hele

dermiş idik. Merhum da hiç bir şeye ehemmiyet vermezdi. Âdeti üzere "Martaval" demiş ve "Keşke yapsalar!... Bu iş için beş tabur hazır beklemekte, hepsini tepelesem!..." cümlesini ilave etmiş idi.

maddî çok zarara uğrattılar amma maîşetime medâr ne ise, bir miktar parayı da Maarif Nezareti tarafından verdiriyorlar. Bu para az olup asla benim zararlarımı, kazancımı telâfî edemez idiyse de, diğer arkadaşlara nisbetle pek âlâdır. Bir senedir yine eski kararımdayım, politikadan uzağım. Fakat bir ay kadar oluyor ki İstanbul'dan bir dostun gönderdiği "Muhâlefetin İflâsı" nâmındaki bir eser, beni bu sükûndan çıkarıp bu eseri yazmağa mecbur etti. Çünkü eserin muharriri Şehbenderzâde Hilmi (merhum), eserde tekrar tekrar ismimi zikretmiş.

* * *

Bu eserin kıymeti, muharririnin o meseleye dâir vukûfu ve bu vukûfunu da bîtarafâne yazmasıyla mütenâsiptir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı tesis eden ve başlıca âmil olanlardan biri ve sonra da meclis idâresi âzâsından olduğum için bu bâbdaki vukûf ve malûmatım itirazdan masûndur. Bîtarafâne kalem kullanmak meselesine gelince, siyâsiyâtta keff-i yed etmiş ve vatandan uzak gurbetlerde yerleşmiş; bir daha vatanına avdeti bile meşkûk görünen bir adamın artık ne İttihadçılar, ne de İtilâfçılar ile bir alâkası bile kalmamış olduğundan, bu husustaki sözlerinin de bîtarafâne olacağı bedihîdir. Benim ne bir mevki hır-sım vardır; ne de bir memuriyet ve maaş arzusunda olan adamım. Bu eseri yazmaktan maksadım, mezkur eserin, üzerime farz kıldığı şeyi yazmakla beraber; işleri vakî olduğu gibi herkese göstermekten ve Türkiye'nin Meşrutiyet devresi tarihini yazacak müverrihle-

re, vukuâtın bir kısmının hakikatini bildirmek için bu vakalara, içinden karışmış olmak dolayısıyla bana terevât eden ilmî vazîfeyi ifâdan ibârettir.

* * *

Bir senedir şu gurbet ellerinde ara sıra zihnime gelip ağı katılı bir yatağan gibi beynime saplanıp beni inleyen; ikide birde bir belâ ve uğursuzluk devî gibi gözümün önüne gelip dikilen, beni nedâmetli ve acıklı bir hüznün ile melûl ve perişân eden bir düşünce vardır ki her dakika içimi yakıp kavurmaktadır.

Evet, bir gün gelir de dünyadaki müslümanların yegâne istinad direği olan Türk devleti daha küçülür veya maazallah inkırâz bulursa, ahfâd diyecek ki: "Millet bir takım oldu, biribirini boğdu. Akıbet Lehistan'ın başına gelen, aynıyle bizim de başımıza geldi, müsebbiblerine lânet!..." İşte bu lânetten korkuyorum. O davanın mahşerinde, dehşeti huzurunda titriyorum. Milletin -arzuma rağmen- beni mebus yaparak bu işlere karıştırmış; bu sellere, bu tûfanlara yuvarlamış olmasından kendimi bedbaht addediyorum.

Evet, dünkü Balkan felâketi ve yarının kimbilir daha hangi felâketleri bir fırkanın idaresizliğinden, fenâ hareketinden ziyâde hep bu dâhilî nizâ ve kavgaya atf olunacak. Ben bu nizâda ilk bayrağı açtım, ilk safta bulundum. Felâh-ı vatan nâmınadır ki bu saflarda savaştım, vuruştum; fakat bir gün oldu ki inkisâr-ı hayâle uğradım. Bu mesainin ma'kûs netice verdiğini, kendi elimizle râhat-ı halka muzır, hatta kendi canımı-

za gadr eder hançerler bilemiş olduğumuzu gördüm. Bu manevî, ağır, muhakkar mesuliyetten kurtulmak için "Muhâlif Kabîne" nâmıyla yâd edilen hükûmetin daha birinci ayında iken her şeyden elimi çektim. Binaenaleyh o vakitten beri milletin mukadderâtına taalluk eden iyi kötü hiç bir şeyde müdahalem yoktur. Ah, bu kadar çabalamadan sonra böyle bir çekilme, elim ve her ferd-i vatanın kendi kudretince vatanına, milletine hizmet etmek hususundaki vazîfe-i mecbûresini îfâ etmemek gibi tel'în ve tahkîre ve manevî cezâyı dâî, mezmûm bir hareket ise de ne çare ki beş senelik bir tecrübe ve müşâhede bu sâha-i faaliyette hıyânetler, denâetler, menfaat kasdları dolu olduğunu ve pak bir hizmet ifâsının kâbil olmadığını sarsılmaz bir sûrette irâe ve isbat ettiğinden, hizmetin inzivâda ve politika-dan başka mesai ile meşgul olması neticesine vardım.

İşin asıl dehşeti şu ki o mücâhedelerde en büyük eğriliği, hıyâneti kendi arkadaşlarımız arasında gördük. İnsana asıl yeis ve fütûru veren de işte budur. Düşmanla, düşmancasına çarpışılır; fakat omuz omuza, dirsek dirseğe verip de bir safta beraberce ceng ettiği arkadaştan öyle bir hengâmede hıyânet, tecavüz vakî olursa; dost sandığın, arkadan seni vurursa terk-i mevki etmemek mümkün müdür?.. Böyle bir ordu mağlub olmaz mı? Her cinsten toplanmış, bin renkli, yamalı bir bohça gibi yapılmış bir ordudan da ancak birbirini istirkâb, iğfâl, tahkîr, menfaat ve düşünceleri, mevki kapışmak sevdaları, yekdiğere hıyânet ve sonunda inhizâmdan başka bir şey beklenemeyeceği tabîî olan

bir şeydir. Allah bana acıdı "Lâ raybe fîhi huden li'l-müstakîm(*)"

16 Mayıs 1914 - Paris

Doktor Rıza Nur

* * *

Cihan Cengi münâsebetiyle bu eser bastırılmayıp bugüne kadar kaldı. Bastırmak yeni nasib oluyor; fakat bastırırken bir kelimesini bile değıştirmedim. Sadece bu eserin sonuna Mısır'da Cihân Cengi'nden evvel ve o esnada Hürriyet ve İtilaf Fırkası namına Sadık Bey ve bir iki arkadaşının yaptığı bazı şeyleri ilave ettim. O zaman Mısır'da bulunduğumdan, bu işleri biz-zat gördüm.

Eylül 1919 - İstanbul

R. N.

(*) Bu yazdıklarımın içinde hiç şüphe yoktur ve doğru yoldakiler için bir hidayettir.

I

Nasıl Doğdu?

İttihad hükûmetlerine karşı Meclis-i Mebusân'da ve efrâd-ı millet arasında takım takım muhâlif fırkalar vücuda gelmişti. Bunların hiç biri, muhâlefetten maksûd vazifeyi ifâ edemiyordu. İbtidâdan beri bu fırkaları bir bayrak altına toplamak, büyük, yekpâre bir kitle ile müessir bir darbe indirmek fikrini görüyor, telkinât yapıyor, teşebbüsâtta bulunuyordum. Nihayet bütün fikirler bir noktada ictimâ etmiş idi. Bu yoldaki mesaimize yeni bir faaliyet vermiştik.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin sinesinde Miralay Sadık Bey namında bir zât, muhâlif bir tavır almış; her ne kadar beceriksizlik ve rehâvet göstererek netîcesini iktitâf edememiş ise de bazı zevâtın ve bilhassa mebus Mecdî Efendi ve merhum Zeki Bey'in gayret ve muâvenetleriyle, o esnada hizip meselesini çıkarmış ve herkesin nazarında gayûr ve bâhusus ordudaki zâbitân meyânında pek çok taraftar ve yârânı olduğu hakkında herkese bir zan ve itimad vermişti.

Fikirler ve ahvâl bu merkezde iken beraber çalıştığımız Kemal Midhat Bey, Sadık Bey'le görüşmüş ve nezdime gelip yeni yapılacak İttihad-ı Muhâlifîn Fırkası'na Sadık Bey'in de teşriki teklif etmiş idi. Kemâl Midhat Bey, muhâlifleri bir kitle hâlinde toplanması fikriyle çalıştığımızdan beri Sadık Bey'in de bize iştiraki fikri peşinde koşmuş, nihayet arkadaşlardan birkaçını, Sîret ve Mahir Said Beyleri ve nihayet beni dahi Sadık Bey'le görüştürmüştü. Kemal Midhat Bey bu maksadının sebebini izah sadedinde, Sadık Bey'in orduda pek çok taraftarları olduğunu söylüyordu. Filhakika İttihadçılar daima asker kuvvetine istinâd etmekte olduğundan, muhâlefetin onlarla uğraşabilmesi için onun da orduda tarafdârânı olması -esasen muzır bir şey olmakla beraber- lazım ve zaruri idi. İttihadçıların tavır ve hareketine nazaran başka türlü de galebenin ihtimâli yoktu. İşte Sadık Bey'in teşekkül edecek fırkada bulunması ile bu maksat hâsıl olacaktı.

Bu suretle arkadaşlar beyninde Sadık Bey'in vücuduna pek ehemmiyet verilmekte idi. Nihayet bizler aramızda bilmüzâkere, teşekkül edecek fırkaya Sadık Bey'in iştirakine karar verdik. O da fırkamıza girmeye karar verdi. Hemen faaliyetimizi artırdık. Fırkanın programını ve nizamnâme-i dâhiliyyesini^(*) yazması için arkadaşlardan Mâhir Said Bey'i mazbata muharriri tayin ettik. Beyoğlu'ndaki evimde müzakeresine başladık, beğenmedik, terk ettik. Bu vazife Dâhiliyye

(*) Program ve nizamnâme-i dahiliye kitabın sonuna ilave olunmuştur.

Nâzırlığı'nda bulunan Reşid Bey'e havale olundu. O bir program kaleme aldı. Yine benim evimde toplandık. Güzeldi, müzakeresine başladık. Üç defa evimde; sonra iki müzakere de Damad Salih Paşa'nın sarayında yapılarak bazı tadilât ile program ve nizamnâme-i dâhilîyi vücuda getirdik. Bir taraftan da muhâlif mebusların re'y ve ittihâdlarını istihsâl ettik. Müstakil mebuslar ile, ekseriyâ Araplardan mürekkeb "Mutedil Hürriyet-perverân" ve hocalardan mürekkep Ahali Fırkası mebuslarını, Rum ve sâire grupları, takrîben yüz kişilik bir kuvvet hâlinde topladık. Sadık Bey bu işlere tamamiyle yabancı bir halde durdu. Zaten onun evinden çıktığı bile görülmüyordu. Bu harekâtı tamamiyle gizli bir surette yaptık. Çünkü İttihadçılar böyle bir teşkilâtı haberdar olurlarsa "cemiyet-i hafıyye" teşkîl etmek töhmetiyle bizi perişan ederlerdi. Programı, ruhsat istihsâli zımnında hükûmete götürünceye kadar, hükûmet ve İttihadçıların böyle bir teşebbüsü ve hareketten haberleri olmadı. Programı benimle beraber iki kişi imzaladık. Sadık Bey program ve nizamnâme-i dâhilîyi ne okudu; ne de müzakeresinde bulundu. Sadece o da bir imza attı.

Mahir Said, Kemâl Midhat, Sîret Bey'ler ve ben⁽¹⁾ program ve nizamnâmenin birer sûretini İstanbul valisine götürdük, ruhsat talep ettik. İttihadçı olan Emin

(1) Programın matbu nüshalarında hükûmete gidenler meyânında başka adlar da yazılmışsa da bu zevattan başkası yoktur. Başka maksadla Sadık Bey tarafından tab' esnasında derc ettirilmişir.

Bey ismindeki bu zat talebimizi işitir işitmez, benzi mumya gibi sarardı, telaş etmeye ve ruhsat vermemek için taallüle başladı. Her ne dediyse biz cevabını verdik ve bu husustaki kanun mucibince, bize talebimize dair sadece bir makbuz ilmühaber vermesini, bu husustaki mecburiyyetini, bunun da her şeye kâfi olduğunu söyledik. Vali çaresiz kalmış, üzülüyordu. Biz ise pek keyifli ve neşeli idik, onun hâline gülüyorduk. Yakalanıp bir felâkete girmeden, artık ruhsatı almış bulunuyorduk. Oradan Dahiliye Nezareti'ne gittik ve muâmeleyi ikmâl ettik.

Mebusları bu fırkanın bayrağı altında toplamak için zikri şâyân bir müşkile tesadüf etmiştik: Gümülcineli İsmail Bey karşımıza, yolumuza durmuştu. Ahâlî Fırkası'ndan Hoca Vasfî, Hoca Mustafa Sabri, Hoca Küçük Hamdi Efendi'ler ve bunlarla beraber bir fırka bize iltihak ediyor. Vakıa bu fırkanın ilim ve hitâbet ve güzel ahlâk cihetiyle en tanınmış siması bu üç zât ise de, fırka âzâsı üzerine nüfûz cihetiyle en birinci mevkie olan, hüsn-i ahlâk cihetiyle kendisini sevdirmiş bulunan, azminde sebatkâr, metîn, merâmını tervicde inatçı ve uğraşıcı olan, Konya mebusu Zeynelâbidin Efendi'yi Gümülcineli İsmail Bey iğfâl etmiş, kendi tarafına çekmiş idi. Bu zât fırkaya iltihaktan imtina ediyor ve onyedî kişiden ibaret olan Ahali Fırkası'nın beş-on mebusunu kendisi ile tutuyordu. İsmail Bey'in bu hareketinin sebebi de onu fırkaya almak istemediğimiz idi. Bu da benim fikrim idi ve arkadaşlarım tarafından münasip görülmüştü. Zira İsmail Bey'in

hırs-ı câhı, bu uğurda her şeyi tepelemesi, her türlü mukaddesâtı ayak altına alması, bulunduğu bir işte hemen başa geçmek, herkesi kendi maksadına, arzusuna -hatta fena ve muzır bir maksat dahi olsa- âlet etmek ve başa geçmediği, keyfine âlet ve oyuncak edemediği takdirde o teşkilâta fesad sürüp dağıtmak, mümahil etmek tabiâtî ve ahlâkî delâiliyle malum idi. Hâlbuki İsmail Bey cerbezeli, bâhusus diyânet kisvesine bürünmüş ve dini maksadına âlet eder bir adam olduğundan dindarlık göstererek, mütedeyyin olan Zeynelâbidin Efendi'yi kendisine kaviyyen bend etmiş idi. İlk hamlede beş on mebus kaybetmekten ise Gümülcineli'yi de almayı -bilâhare çeresine bakmak üzere- ehven-i şer ve zarurî görmüş idik. Ahali Fırkası bir ictima yaparak yeni teşekkül eden fırkanın vekîli sıfatıyla benimle müzakere etmiş; Vasfî ve Mustafa Sabri Efendilerin tavassutlarıyla Gümülcineli de alınmak üzere işe netîce verilmişti. İsmail Bey hükûmetten müsaade alınıp, gazeteler fırkadan bahsedinceye kadar hiç bir şeyden haberdâr edilmemişti. Binâenaleyh program ve nizamnâme-i dâhilîye bir kelimelik bile re'yi karışmamış, beyan edilen sebep yüzünden kerhen fırkaya alınmış, o da Sadık Bey gibi kendisine yabancı ve başka fikirlerin mahsûlü olan program altına, teşekkülünde bir karınca kadar hizmeti sebkat etmediği bir bina içine girmişti.

Ruhsat istihsâlinin ertesi günü gazeteler bu teşekkülü yazmış ve bu haber, İttihadçıların kulağında bir top gibi patlamıştı. Mütelâşî ve müteessir idiler.

Hiç selamlaşmadığımız hâlde o gün Meclis-i Mebusân'da Hüseyin Câhid Bey yanıma gelip oturmuş, yüzü kalbindeki heyecanın şiddetini isbat eden bir sarılık ile samana dönmüş olduğu halde, benden fırkanın ne olduğunu ve maksadını sormuştu. Aramızda şu muhâvere cereyan etmişti:

Rıza Nur: — Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir yere topladık. Size müthiş bir darbe-i helâk indireceğiz. Maksadımız sizi mevki-i iktidârdan atmaktır.

Hüseyin Câhid: — İyi ama içinde mutaassıp, dindar, hoca, hıristiyan, câhil, âlim ve muhtelif fıkri-siyasîde adamlar var. Nasıl olur? Hani sen bizi "Meclis-i Mebusânda Fırkalar" nâmındaki eserinde, gayr-i mütecânis bir kalabalık, diye tavsîf ediyor, bizden dürüst bir iş çıkmayacağını iddiâ ediyordun? Ya bu sizin ki?

Rıza Nur: — Evet, hakkın var. Fakat sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o gün gelince bu fırkayı da dağıtacağız!.. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkûmdur.

Bu söz üzerine Cahid Bey hemen kalkıp gitmişti.

Bir gün sonra yolda Selanik mebusu Rahmi Bey'e rast gelmiştim. Rahmi Bey'in zekâsını, cesâretini, arkadaşlıktaki vefâsı gibi meziyetlerini takdir eder, kendisini severdim. Bâhusus cemiyet-i hafîyye işinde bana ettiği hakperestâne muavenetten dolayı minetdârı idim. Fırkanın teşekkülü mevzubahs olmuş ve aramız-

da şöyle bir muhâvere cereyân etmişti:

Rıza Nur: — Rahmi! Görüyorsun ya, artık kuvvetlendik. Pek yakında ekseriyyeti teşkîl edeceğiz. Eh, artık sizi devireceğiz.

Rahmi: — Doktor, bu dediklerin doğru. Görüyorum ki kuvvetlendiniz. Ekseriyyeti de alırsınız. Fakat sana bir şey söyleyeyim; bunu unutma! İçinizde sizin, Gümülcineli var mı yok mu?!.. O size kafîdir. Bize hiç hâcet yok. Bir gün mutlaka sizi dağıtır. Onu biz biliriz. Tavuk gibi, bastığı yerde ot bitmez. Bizim içimizden gittiğine biz çok memnunuz. Sizin içinizde olmasına tabîî daha ziyâde!... Sizi içerden yıkacak. Onun hırsının önünde duracak bir şey yoktur.

Bu beyânattan sonra herkes anlar ki, fırkanın asıl müessisleri birinci takım olarak Kemâl Midhat, Mahir Said, Hüseyin Sîret ve benim. İkinci takım; Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, Damad Salih Paşa, Vasfî Efendi, Mustafa Sabri Efendi'dir. Sadık Bey de dahil olduğu halde Gümülcineli'nin bu meyânda hiç bir dahli ve mevkii yoktur.

Sadık Bey'in faaliyeti, fırka resmen teessüs edip kendisi reis-i sanî olduktan sonradır ve o faaliyet âtîde görülecektir. Evvelden tesîs işlerine bir hizmeti dokunmamıştır. Hatta bilakis biz fırkayı tesîs ve programı tahrîr ile meşgûl iken Sadık Bey İttihadçılarla uyuşmak müzâkeresi yapıyordu. Talat Bey ve refîkleri Sadık Bey'in hânesine gelip gidiyorlardı.

II

İlk Program... İlk Devre!..

Biz tamamiyle liberal bir program yapmış idik. Programda parlamenterizm ve demokrasi tarzları kabul edilmiş idi. O vakitki ahvâl ve vaziyete göre fikrimiz, memleketin bütün anâsırını -kendi arzularına göre bazı müsâadât-ı idâriyye ve ictimâiyye vererek- bir bayrak altında toplamak ve devlete sadık kılmaktı. Türk devletini anâsır-ı muhtelifeden mürekkeb bir Osmanlı İmparatorluğu tarzında, müsâvât ve meşrûtiyet -hem de demokrasi- esasları üzerine idare etmekte. O vakit Rumeli ve adalar henüz gitmemiş olduğundan Osmanlı teb'ası arasında Bulgar, Sırp, Ulah, Arnavud, fazla Yahudi ve fazla Rum var idi. Devletin teşekkül-i bünye ve idâre-i umûrunda bu anâsır nazar-ı îtibâr-dan dûr tutmak mümkün değildi. Hatta Rumlar da Türkler gibi İslav tehlikesine aynı suretle maruz oldu-

ğundan Yunanistan'da -Rum teb'amıza hüsn-i muâmele edilmek ve ictimâî muâmelâtına müdâhale edilmemesi şartıyla- Yunanistan'ın Türkiye ile bir konfederasyon hâline girmesine gayret eden bir fırka bile mevcut idi ki bu sûretle biz de "Te'lîf-i beyn-i anâsır" yapmak, bilhassa Rumlarla uyuşmak, onları devlete sâdık ve nâfi' teb'a hâline getirmek fikrini güdüyorduk. Aramızda Yunan'la konfederasyon halinde birleşmek fikrinde olanlar da vardı.

Programı yapan bizler bu fikirde idik ama Sadık Bey'in fikri malum değildi. Programı kabul etmesine ve o program altında teşekkül eden fırkaya girmesine nazaran onun da bu fikri -müfredâtıyla olmasa bile esas cihetiyle- kabûl etmiş olması lazımdı. Halbuki sonradan hissettiğimize göre Sadık Bey siyâsiyâta, dinî, derişliğı âlet etmek usûlünü tutar, dîn-i İslâmiyet'i mutaassıbâne bir sûrette işe karıştırmak ister Melamî tarikatına revaç verir, Halvetî veya başka tarikatlara girer, mühim bir işi görmek için evvela fala baktırır, remil attırır, bu makûle şeyler yapar bir adam idi. Bu sebepten Fatih hocalarının mutaassıp kısmı ile - Melamîliğe zıt olmasına rağmen- sıkı münâsebete girmekte ve onlarla olan teşkilâta ehemmiyet vermekte olduğu nazara çarpıyordu. Biz ise sırf İslâmiyet'i kâle almayı, Hıristiyanları bizden rû-gerdân ve devlet aleyhine sevk eder diye açıkça istemiyorduk. Bilakis cismanî ve ruhanî kısımların tefrîk ve birbirine müdâhale etmesi re'yinde idik. Hatta İslâmiyet'in ve bütün din ve mezheblerin siyâsiyâta âlet edilmesini

korkunç, muharrib bir ateş, bir dinamit addediyorduk. Dini siyâsiyâtın fevkinde bir mevki-i âli-i ruhanîde bulundurmak istiyorduk. Nitekim Türklük meselesini de bütün anâsırın galeyân-ı millîlerini mûcib bir alâmet-i tefrika ve şûriş olur korkusuyla açmaya cesaret edemiyorduk. Bu fikirlerde ne kadar haklı imişiz ki vukuât isbat etti. Tanzimât-ı Hayriye, Hıristiyan ve kavî olan Avrupa'nın işlerimize müdahalât-ı mükerrere ve mu'tâdesi de fikrimizin sıhhatini ispat ediyor ve bizi bu söylediğimiz yola sevk için bir sebep oluyordu. Türkiye'de birçok Hıristiyanlar ve türlü milletler olmasaydı, tabîî İslâmîyet ve Türklük politikaları en münasip, en metîn esaslardı. Lakin Balkan Harbi'nden evvelki vaziyet buna müsâid değil, bilakis bu, o zaman için, baruta gösterilmiş ateş nev'inden idi.

Fırkanın erkânını, müessis ve hey'et-i idâre âzâsı nâmıyla, biri şöhret ve haysiyet sâhibi yaşlı başlı; diğeri faal ve genç kimselerden mürekkep olmak üzere iki kısım olarak tertîb etmiş idik. Arzu ettiğimiz zevâtın kabul re'ylerini aldıktan sonra fırkanın tesisine dair bir hizmetleri, hatta bir haberleri olmadığı halde bile kendilerine "Müessis" ve diğer genç kısma ise "Hey'et-i idare âzâsı" namını vermiştik. Bu taksîmi arkadaşlar yapmış ve Sadık Bey'e göstermiş, reyini istemiştik. Halbuki mummaileyh de kabûl etmişti. Sonra o bizim listeye karşı, ayrıca ve kendiliğinden bir liste tertîb etmiş, orada Debre mebusu Basri Bey'i genç olduğu hâlde hem müessis, hem hey'et-i idare azası meyânına koymuş idi. Bu ise, bu noktadaki prensibe ve verilen

kararımıza münâfi idi. Birine dâhil olan, diğerine giremeyecekti. Hem de müessislik unyanını tesisten maksadımız, fırkanın başına birtakım sinn-i kemâle gelmiş erbâb-ı haysiyet ve şöhreti koyarak fırkaya şeref ve kuvvet vermektir. Halbuki Basri Bey bu şerâite tevâfuk etmiyordu. İtiraz ettik. Vazgeçmek istemedi; ısrar etti. Biz de ısrar ettik. Nihayet mecburen tashih etti, etti ama daha şimdiden bize nazar-ı husûmetle bakar oldu ve nâlâyık tavrı peyda etti. Bu ilk fena alâmetti. Basri Bey, Sadık Bey'in Arnavutluk arkadaşı idi. Demek fırka umûruna, arkadaşını kayırmayı tercih ediyordu. Nizâm hâricinde iş yapıyordu. Bununla beraber biz kendisinden hiç şüphe etmedik. Efkâr ve âmâ cihetiyle -hiç olmazsa esaslarda- müttehidiz ki Sadık Bey bizimle çalışmayı kabul etti. Madem ki efkâr birdir, şüphe ve endişeye mahal yoktur. Bu mübâyenet müfredâta mütealliktir, binâenaleyh ehemmiyetsizdir."

Fırkanın henüz tesisine çalışıldığı esnada âyândan Damad Ferid Paşa, Doktor Rıza Tevfik Bey vasıtasıyla beni ve arkadaşlardan Lutfi Fikri Bey'i Baltalimanı'ndaki yalı-sarayına davet etmiş, orada bizden ve kendisinden mürekkebe mebusânda, üç beş kişilik bir fırka teşkil etmemizi teklif etmiş ve sonra bir ziyâfet de vermişti. İbtidâları müşârunileyh pek iyi demiş idi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın teşekkülü kuvve-i karîbeye gelince kendisine: "Paşa hazretleri bizim bir teşebbüsümüz vardı; artık kuvve-i karîbeye geldi, büyük bir fırka teşkil ettik. Arzunuz gibi bir fırka teşkil etmektense bu fırkaya zahîr olur musunuz?" demiş

idim. Kendisi kabûl etmiş ve bunu âlâ bulmuş idi. Sonradan Ferid Paşa bu hususta bizden habersiz Sadık Bey'le görüşüp Prens Sabahattin, İsmail Kemâl Bey ve Şerif Paşa ile çalışamayacağını, onlar fırkada dâhil iseler girmeyeceğini ve girmesi için onların alınmamasını şart koşturmuştu. Sadık Bey de fırkada onların olmadığını, zaten onlar olursa kendisinin de girmeyeceğini, öyle kimselerle çalışmayı kabul etmeyeceğini söyleyerek Ferid Paşa'yı tatmin etmiştir. Bu esnada Basri Bey, Ferid Paşa'ya -Arnavutluk'ta ihtilal sergerdesi ve bütün Arnavutluk'un mümessili sıfatını takınarak- hulûl etmiş, her gün ziyaretine devam eylemiştir. O esnalarda bu iki zat arasında sıkı bir münasebet görülmüş, Paşa hazretlerinin rey ve fikrine Basri Bey'in tefâhürlerinin bazı tesirleri olmuştur. Çünkü Basri Bey Sadık Bey'le fırkanın teşkîli şerefini bizden gizli olarak sırf kendi gayret ve rü'yetlerine mâl ediyorlardı. Ruhsat istihşâlinin ikinci günü bütün hey'et-i idâre azası olan zevât -ki adedi ondokuz oluyordu- Sadık Bey'in Şehzâdebaşı'ndaki hânesinde reis intihâbı için ictimâ etmişti. Bu ictimâda Basri Bey riyâsete Ferid Paşa'yı teklif etmiş idi.

Bu teklif üzerine söz almış ve onbeş dakika kadar söylediğim sözlerle Ferid Paşa'nın efkâr-ı siyasiyesini şerh ve onun, fırkanın liberal programı ile mübâyetini tahlil ederek Ferid Paşa'nın fırka riyâsetinin, hem bizim için vesîle-i tenkîd olacağını ve ilk hatvede böyle mühim ve vahim bir pot kırmış olacağımızı; hem de evvelce Ferid Paşa'nın neşrettiği lâyihasındaki

efkâr-ı siyâsiyesi fırkanın maksad-ı siyasiyesi ile taban tabana zıt olduğundan, bu fırkanın riyâsetinde bulunmak kendisine de efkârından nükûl etmek gibi bir zül teşkîl edeceğini ileri sürmüş, onun riyasetine mani olmaya ve reis olarak Sadık Bey'in intihâbına büyük bir saflıkla pek gayret etmiş ve fakat muvaffak olamamıştım. Benim böyle hasbî ve saf bir gayretim bile Sadık Bey'in bize karşı takındığı tavrı izâle edememişti, nendense bizi çekemiyordu.

Filhakika "Tanin" gazetesi birkaç gün sonra Ferid Paşa hakkında, ictimâda söylediğim noktayı diline dolamış, fırkayı müdhiş bir surette tenkid etmiş, ezici darbeler indirip bizi daha ilk hatvede epey hırpalamıştı. Bir müddet geçtikten sonra ise fırka ilk müşkilâta düşâr olunca Ferid Paşa istifa ve bizi terk etmişti. Bu istifanın en büyük sebebi Sadık ve Basri Beylerin yol-suz işleri ile fırka sarsılınca Paşa'nın fırka işlerine yarar kuvvet değil, belki bir felâkete sebep görmesi olmak gerektir. Ben de zaten bunun böyle olacağını ilk adımda anlamıştım. İşte reis intihâbında İttihadçıların tenkidine uğramamak ve Ferid Paşa'yı kaçırıp kaybetmek için, onun reis olmamasını, sade açıktan, yüksekten bize zahîr bulunmasını istemiştım, fakat olmadı. Fırka, onun intihâbı ve istifâsıyla iki darbe yedi. Yedi ammâ beni çekemeyen ve rekâbet hissiyle hasta olan o takım, yine bana hak vermek hakkûluğunda bulunmamışlardı.

Zann-ı umumî, işin ibtidâsında, Sadık Bey'in kuvve-i kâhırası cihetinde idi ve onun zabitlerinden çok

şey umuyordu. Ben de bize karşı onun şimdiden göstermeye başladığı ekşi suratına bakmayarak ve yalnız işi düşünerek onun riyâsetinde ısrar etmiştim, o da reis-i sanî intihâb olunmuştu.

İntihâbdan sonra fırkaya ilk sermâye olmak üzere mâbeynimizde para toplanmış ve herkes üç beş lira, Ferid Paşa da deftere yazan zâta bir iki defa "Sıfırını unutmayın" demesine rağmen umulduğu gibi değil, sadece elli lira ihsan etmişti.

Para toplandıktan sonra hemen teşkilâta başlanılmasına karar verilmiş ve bu iş salâhiyet-i kâmile ile Sadık Bey'e havâle edilmiş, bir konak tutulup fırkanın oraya ve kendi talebi ile üst katında Sadık Bey'in maa-âile nakli karargâr olmuş idi. Fırkaya veznedâr da tayin edildi. Artık herkes dağılıyordu. Sadık Bey'e Mâhir Said Bey de yanımda olduğu hâlde inerken merdiven başında kemâl-i sâfiyet ile demiştim ki: "Sadık Bey bu iş oldu, bu bir değirmendir, dönmesi için su lâzım. Bu bu da paradır, para nereden gelecek? Şu toplanan para pek cüz'î. Benim bir şey hatırıma geliyor. Bu uğurda sarfiyâtta bulunur. Prens Sabahattin var; bunlardan fırkaya para alsanız!..." Sadık Bey'in cevabı aynen şöyle olmuştu: "Şeriften para mı alacağız, Allah esirgesin!... Bu herif hafîye; haremini bile jurnal etmiş olan öyle bir adamın parasını fırkanın işine karıştırmam, fırkaya nühûset girer. Hem Halk ve İttihadçılar duyarsa mahvolduğumuz gündür. Vaktiyle ecnebî devletlerinden para almış, Hristiyan ve padişahlıkta gözü olan Sabahaddin gibi bir adamı da bu fırkaya karıştır-

mam!.." Bu cevap üzerine -bu fikri şahsına ait olmakla beraber- söylediğime, söyleyeceğime bin pişman oldum ve bu bâbda bir müdafaaya bile cesaret edemeyip utan-
dım ve kendi kendime: "Ne adi adammışım! Bak, saf, pâk ve hamîyyetli adamı gördün mü? Prens Sabahad-
din'den ve Şerif Paşa'dan da para kabul etmiyor!.." de-
dim. Hatta o kadar utanmıştım ki bir müddet evde, so-
kakta bu teklif hatırıma geldikçe kendi kendime utanır
ve yüzüm kızarırdı. Artık Sadık Bey yüz kat daha na-
zarımda büyümüş ve kendisine pek fazla hürmet besler
olmuştum.

III

Fırkadan Tefrikaya

Artık teşkilata germi verilmiş idi. Sadık Bey fırkanın mührü için bir numûne yapmış, bize göstermişti. Mühürde dervişâne çizgiler ve dervişâne cümleler vardı. Meğerse mumâileyh Melamî, tarîkat ehli bir derviş ve her işinde mensub olduğu Melâmi-i Halvetî şeyhlerine gider ve onların re'yiyle âmil olurmuş. Biz kabûl etmedik, basit ve sade bir mühür kazdırdık. Onun ordu da kuvvetim dediği de Melamî zâbitân imiş. Beraber bu kuvveti de yine mühim zannederek yerinmedik; fakat onun da hiç olduğunu sonradan gördük.

Her tarafta kemâl-i germî ile teşkilat yayılıyordu. Müracaatlar hadsiz hesapsız idi. Vakî olan bütün müracaatları, hatta kendi adamlarımızı bile Sadık Bey'e gönderiyorduk. Biz de Meclis-i Mebusân'da ve gazete-

lerde çalışıyorduk. Az zamanda fırka, büyük bir fırka hâlini almış bulunuyordu. Fırkaya öteden beriden paralar da geliyor ve bu paralarla idare olunuyordu. Fırkanın bazı şubelerine sû-i ahvâl takımı da nüfûz etmişti. Bir celsede ettiğimiz itiraz üzerine Sadık Bey bunlardan bazılarını çıkarmıştı. Sadık Bey ilk hatvede teşkilâtı efrâdı ile beraber gazetelerde neşretmek tedbirsizliğinde bulunmuş ve bunu gören İttihâd gazetele-ri efrâd ve âzâ meyânına hulûl etmiş sû-i ahvâl sâhibi olanlarını teşrîh ve teşhir etmiş, bu da fırkaya ayrı bir darbe olmuştu. Bizim itirazımız bu sebepten vakî olmuş ve mehmâemken çaresine bakılmıştı.

Fırka, mesaîsine devam ettiği esnâda bazı ahvâl zuhûr ediyordu ki, âzâyı ikiye tefrîk ediyordu. Bu da şu sûretle taayyün etmiş idi ki hey'et-i merkeziyyeyi teşkîl eden ondokuz âzâdan on-oniki kadarı daima bir tarafta; yedi-dokuz kadarı daima öbür tarafta oluyordu. Bu yedi kişilik kısım, fırkayı benimsemiş, kendisine mâl, çiftlik addeder gibi davranıyor, ve diğer kısma ecnebî gözüyle, husûmetli bir nazarla bakıyordu. Bu yedi kişilik kısım Sadık Bey, Gümülcineli, Şaban Efendi ve hocalardan birkaç eski fikirli; diğer kısım İsmail Hakkı Paşa, Rıza Tevfik, Lutfi Fikri, Hoca Vasfi Efendi, Kemâl Midhat, Sîret, Mâhir Said Beyler, ben ve ilh... Yeni fikirli kısım ki o da fırkanın Meclis-i Mebusân'da iş gören, fırka namına gazeteler idare eden ve makaleler neşr eden, hâriçte propaganda yapan ve faaliyetleriyle tanınmış kimselerden mürekkepti. Bu ikinciler, diğer kısım hakkında hiç bir kasda, hiç

bir fikr-i husûmete mâlik değildiler. Halbuki diğerleri bunlar hakkında husumet taşıyorlar, tertipler, kasıtlar yapıyorlardı. Bu da ikinci takım tarafından malum değildi. Hatta sonradan anlaşılmış idi ki onlar, Sadık Bey ve Gümülcineli'nin teşvikâtı ile bunları dinsizlik ile ithâm ediyor, hoca takımını aleyhlerine teşvik ediyor ve fırkadan ihraclarına çareler arıyordu. İleride izah edileceği üzere bu fikir, Sadık Bey'de daha fırkanın hîn-i teşekkülünde bile mevcut imiş ve diğer kısım bunlardan bîhaber sâfiyetle çalışıp duruyormuş.

Birinci takım kendilerine "Tam müslümanlar" diyorlar; bize de "Dinsizler" adını veriyorlardı. Bizimkiler de kendilerine "Münevverân takımı" diyor, onlara "Yobazlar, dervişler, hâcegân" adlarını veriyorlardı. Fakat bu adların hiç biri hiç bir taraf için evsâfını camî' ağıyârını manî' değildiler. Çünkü bize "Dinsizler" diyorlardı. Halbuki bizler dinimizi sevdiğimiz gibi içimizde aşırı sofularımız bile vardı. Kendilerinin müslümanlıkları da o kadar kavî değildi. Zira içlerinde Gümülcineli gibi her boyaya girenler; Sadık Bey gibi medrese ruhunu atmış, yerine yarım yırtık tekke ruhunu almış kimseler vardı. "Münevverân" da doğru değildi. Zira onların içinde Mustafa Sabri Efendi, Damad Salih Paşa gibi münevver kimseler vardı. "Yobazlar, Dervişler" de doğru değildi. Çünkü onlarda hakikaten yobaz, bir iki sarıklı; Sadık Bey gibi hem Melamî hem Halvetî olmuş dervişler olmakla beraber, Gümülcineli ve Şaban Efendi gibi sarıklı veya derviş olmayanlar da vardı. Onlara "Hâcegân" tabiri de doğru değildi. Zira bizde de Vasfi

Efendi gibi hocalar vardı. Ancak bir şey vardı ki, onlarda sarık taşıyanlar ekseriyette idi. Bizde ise tahsil yolunda; münevver gençler çok idi. İşte bu sebeple, ifade kolaylık olmak için birinci takıma "Hâcegân"; ikinciye "Münevverân" takım dedim.

Böyle siyasî bir fırkada din davası açmak, bunu vesîle-i tefrîk yapmak pek çirkin ve şâyân-ı teessüf bir şeydi. Çünkü burası bir fırka merkezi olup siyasî iş ocağı idi. Milletin din işlerini görmek için Bâb-ı Meşîhat, binlerce medrese ve camiler vardı. Burada devlet işi görülüyordu. Bunlar da bunu biliyorlardı; fakat kasden yapıyorlardı. Yani dini, ağız-ı şahsiyyeye alet ediyorlardı, dini tezlîl etmek günahına giriyorlardı.

Bir raddeye varmıştık ki, fırka merkezindeki memurlar kâmilten Sadık Bey'in akrabasından mürekkeb olmuştu. Mühimce bir memuriyet olsa, Sadık Bey, akrabasından birini tayin ediyordu. Merkezdeki kalemlerde yerleşenler hep Sadık Bey'in akrabası idi. Bunlara maaşlar veriliyordu. Ne bu tayinden; ne de bu maaşlardan, fırka heyet-i merkeziyyesini haberdar ediyordu. Hele münevverân takımından büsbütün gizli tutuluyordu. Bu babta kimseye hiç malumat verilmiyordu. Hatta bizler kalemlerden bir şey sorsak, Sadık Bey'den telakkî edilen emir mucibince bize söylenmiyor, evrak bizden saklanıyordu. Resmen müzakereye konan şeyler de hep adi ve ehemmiyetsiz birkaç kağıt idi. Fırkanın mührü, azanın birkaçının mührüyle mahtûm bir kutuda duracak ve yalnız orada açılıp kapanacak iken bu yapılmıyor, mühür Sadık Bey'de duruyordu. O, istediği

gibi kullanıyordu. Fırkaya öteden beriden îâneler geldiği işitiliyordu. Fakat bu paraların kısm-ı küllisi fırkanın veznesine girmiyordu. Girenlerin de îrad kaydolduğuna ve edilen mesârife ve o masârifin mahallerine dair bir defa bile heyet-i merkeziyyeye hesap verildiği yoktu. İctimâ-i umumîden hâric olarak heyet-i idarenden üç-beş kimse tarafından gizli ictima ve müzakerele yapılmıyordu. Artık bir kaç aydır Sadık Bey'in şahsına îtimâd-ı tâm besleyen münevverân takımı yavaş yavaş ondan şüphe etmeye başlamışlardı.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın "Rum Meşrûtiyet Kulübü" ile münasebeti vardı. Bu kulüp fırkanın mesaisine iştirak ediyordu. Biz de bu kulübü, ismini dahi kaldırarak tamamiyle fırkaya kalb etmek fikrinde idik. Rumlar, ibtidâları bu fikrimize mümâşaat etmiş iken ve biz de onlarla yaptığımız îtilafnâme şartları mucibince, inanarak fırkanın merkez-i umumî azalıklarından iki yeri boş bırakıp oraya, onlardan iki aza koyacak iken bilâhare gelmeyip çekilmişlerdi.

Rumlar mesaimizde bize yardım ediyorlardı. Fakat ne kendi teşkilatlarını bozuyor ve ne tamamiyle bize karışıyorlardı. Bir çok intizârdan sonra gelmeyecekleri anlaşılmış ve yerlerine iki müslüman aza tayinine teşebbüs edilmişti.

Fırkanın hîn-i teessüsünde Salih Paşa gibi Reşid Bey de fırkanın resmen müessis veya azası olmayı kabul etmemişti. Fırka mühimce bir kuvvet hâline gelmişti. Bu esnâlarda idi ki Reşid Bey aza olmak arzusu-

nu izhâr etmişti. Reşid Bey'in heyet-i merkeziyeye azalığı aleyhinde Sadık Bey ve bâhusus İsmail Bey pek çok şiddetle hareket etmişler. Kendisinin Kudüs mutasarrıflığı zamanında sirkat ve irtişâda bulunmuş olduğunu ortaya söylemişlerdi. Tarafımızdan; "Bu gibi iddialar şâyiâta değil, mahkeme kararlarına, vesâik-i resmîyeye istinâd etmelidir; yoksa hükümsüzdür." diyerek müdâfaatta bulunulmuş ve neticeden bizim taraf galip gelip Reşid Bey hey'et-i merkeziyyeye aza intihâb olunmuştu. Fakat bundan biraz sonra meclisin fesh olunması alâimi zuhûr etmiş ve Reşid Bey de fırkadan istifa eylemiştir.

Sadık Bey'le daima temasta bulunan ve kendisini asla terk etmeyen iki zabıt vardı. Bunların biri topçu zabiti Kolağası Ziya Efendi; diğeri piyade zabiti ve alaydan yetişme Mülâzim Kayserili Şaban Efendi idi. Sadık Bey, Şaban Efendi'yi pek sever, en gizli işlerine onu iştirak ettirir ve "Şaban Efendi benim gölgemdir; o ne derse ben demişimdir!" yahut "O benim aynamdır, ona bakan bana bakar!" der idi. Sadık Bey, Şaban Efendi'yi zabıtlıktan istifa ettirmiş ve merkez-i umûmiye aza yaptırmış idi. Biz de Sadık Bey'in mute-med bir adamı diye memnuniyetle kabul etmiş idik. Bizim Şaban Efendi hakkındaki zan ve zehâbımız, onun fırkanın en mühim işlerine vukuf ve iştiraki merkezinde idi.

IV

İfşaat Başladı

Bu vakte kadar Avrupa'da bulunmakta olan Prens Sabahaddin, İstanbul'a avdet etmişti. Kendilerinin ilim ve irfanlarından, hoş sohbetlerinden müteleziz olur, binaenaleyh kendileriyle görüşürdüm. Ara sıra kendilerini ziyarete devam ediyordum. Bir gün yine Ortaköy'deki yalısında idim. Arkadaşlardan Kemal Midhat Bey ve diğer üç-beş zat da mevcuttu. Konuşuluyordu. Bahis, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ve dolayısıyla Sadık Bey'e intikal etmişti. Prens, laf arasında onun için "Ahlâkça zayıf!" demişti. Halbuki Prens gayet centilmen olup kimse hakkında hiç fena tabir kullandığını veya birini zemm eylediğini, o âna kadar görmemiştim. Onun bu kadarcık hafif bir tabir kullanması, herhalde büyük bir mânâ-yı ithâmı hâiz olacağını biliyordum. Bu sebeple meseleyi tevzîh lüzûmunu his-

settim ve "Prens, dedim. Biz bu adamın bu güne kadar iktidarsızlığını bilfiil gördük. Bu bizce taayyün etti. Ancak namusuna, ahlâkına itikadımız vardır. Bu sözünüz ıspata muhtaçtır. Vukuâta müstenid olmadıkça, bu fikrinize iştirâkten ma'zûrum."

Diğerleri de aynı fikirde bulunmuşlardı. Orada Prens'e karşı, şu bizlere nazar-ı husûmetle bakan Sadık Bey'in ahlâkına müdafî kesilmiştik.

Prens: — Amma delîl-i maddî var.

Rıza Nur: — Nasıl?

Prens: — Fırka teşekkül ettikten pek az sonra, Sadık Bey'in akrabasından İsmail Hakkı Efendi isminde birisi Paris'e geldi. Sadık Bey tarafından fırkanın mührünü havî bir îtimadnâme ile bana müracaat etti ve Sadık Bey lisanından şunları tebliğ etti: "Ben kuvvetli bir fırka teşkil ettim. Vâkıa içinde İsmail Hakkı Paşa, Rıza Nur, Lütî Fikri, Rıza Tevfik, Sîret, Mâhir Said, Kemal Midhat gibi ahlâksız kimseler varsa da ilk fırsatta onları atacağım. Bir komplo yapıyorum. Hükûmeti devireceğim. Para lazım. Yirmi günde İttihadçılar devirmezsem, parayı iade edeceğim." Bunun üzerine kendisine beş yüz lira verdim. Aynı müracaatı Şerif Paşa'ya da yapmış. O da benim delâletim ile bin lira verdi.

O vakitten beri yirmi gün değil, yirmi hafta; aylar geçti. Ne hükûmeti devirdiği, ne parayı iade ettiği var! Şimdi ne dersiniz?

Rıza Nur: — Ya, ben teklif ettiğim vakit Sadık

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bey bana, Şerif gibi bir hafiyeden nasıl para alırım, demişti.

Prens: — Hakikat böyle.

Biz bu beyânattan şaşırmış kalmış, hüsniniyeti-mizle nelere âlet olduğumuzu, bizim mesaimiz sayesinde teşekkül eden bir fırkada alttan alta neler olduğunu, o sayede şöhret ve mevkii kat kat artan bir adamın paralar aldığını, sonra dediğini yapmadığını, yapmayınca paraları iade etmediğini, hem de paraları fırkanın veznesine teslim etmediğini, paralardan heyet-i merkeziyyeye de haber vermediğini kemâl-i hayretle ve elim bir surette öğrenmiştik. Aynı zamanda işin bir makdûh ciheti de vardı ki; Sadık bey hüsniniyet ve gayretlerini böyle suistimâllere âlet ettiği bizlerin aleyhinde de bulunuyor ve ilk cümlede topumuzu tepelemeye niyet ediyordu. Böyle makdûh bir iş yapıyor, zekasının mahdûdiyeti hasebiyle bu niyetini kendilerini seven bir zâta da ifşa etmek gafletinde bulunuyordu. Bu iş pek vahim idi. Şenâlar ve hıyânetlerle dolu idi. Fırkada zaten bize karşı takınılan tavırlardan dolup durmakta idik. Artık işlere bir vuzuh vermek, suistimâlâta bir gem vurmak zamanı gelmişti. Hemen oradan kalktım, merkez-i umumîye gittim. Sadık Bey ise bir müdettir sokağa çıkmak, züvvâr ile görüşmek değil, harem dairesinden merkez-i umûmînin ictimâ ettiği müzakere salonuna bile gelmiyor, müzakerelerde bile bulunmuyordu. Onu görmek mümkün değildi. Aranırken bir kapıyı açıyordum. Açarken Şaban Efendi karşıma çıktı. Kemâl-i hiddetle dedim ki,

— Şaban Efendi, bu ne iştir? Fırka namına dolandırıcılık yapıyor. Prens'ten, Şerif Paşa'dan bin beş yüz lira almışsınız. Bunu merkez-i umumîye haber vermediniz, vezneye kaydetmediniz. Bu muameleyi yapmadan nasıl para alırsınız? Bu hırsızlık!.. Yok inkılap yapılacaktı; yapılamazsa paranız verilecekti! Hani ne yaptınız? Yapılmayınca neden geri vermediniz? Hem de Sadık Bey'e, Şerif Paşa'dan para alalım dediğim vakit "Öyle hafiyeden para almak mı, Allah esirgesin; bütün namusum gider." tarzında bir sürü şeyler demiş iken onun parasını nasıl almış?!.. Şimdi bu iş halledilecek. Yoksa fena olacak!" Ben söyledikçe Şaban Efendi alıklaşıyor, yere düşecek gibi oluyor, "Haberim yok" diyor "Haberim yok" deyince ben de daha ziyade kızıyorum. Çünkü bence Şaban Efendi'nin behemehâl haberi olması lazımdı. Çünkü Sadık Bey, "O benim gölgemdir, mir'âtımdır" diyordu. Şimdi Şaban Efendi: "Biraz bekle!.. Aman doktor bir şey yapma! Sadık Bey'i görüp şimdi gelirim." diyerek içeri gitmiş; biraz sonra tekrar ve bu sefer kabahatli ve müteessir bir tavırla gelmiş: "Doktor! Vallahi haberim yoktu. Hakikaten para alınmış, fakat Sadık Bey derhâl Prens'e ve müteâki-ben Şerif Paşa'ya paraları iade edecek. Paralar duruyormuş. Ayağını öpeyim sakın bunu ifşa etme. Fırka mahvolur. Günahtır, bu kadar emek birden gider!" dedi. Ben evvelce Şaban Efendi'nin haberi olduğuna kâin iken, onun da haberi olmadığını öğrenince ve tedkikât-ı ahîre ile bu teyyüd edince, Sadık Bey hakkındaki suizannım büsbütün artmış idi. Hâl böyle iken, meseleyi

sırf fırkanın selametini düşünerek ifşa etmemiş idim. Bir gün sonra beş yüz lirayı Mahir Said Bey vasıtasıyla Prens'e iade etmesi ve Şerif Paşa'ya da iade ettiklerini beyân eylemesi de bu ifşaatın yapılmamasına hizmet etmiş idi.

Artık evvelce Sadık Bey'i yalnız kifâyetsizlikle tanıırken, şimdi ahlâkına da itimâdımız kalmamıştı. Fırkadan istifaya kıyâm etmiş ve arkadaşların ısrâr ve ibrâmıyla vazgeçmiştim. Fakat artık fırkadan soğumuş, müzakerelere gitmiyordum. Bu adem-i devam hâli Münevverân takımının diğer âzasına da sirâyet etmiş bulunuyordu.

Meclisteki kuvvetimiz artık hükûmet aleyhine şiddetli hücumlar icra etmemize müsaîd bir hâle gelmişti. Onbeş kadar mebus, her birimiz kendi namımıza müteaddid gazete imtiyazları almıştık. Bu gazetelerde hükûmetin seyyiâtına dair şiddetli makaleler neşrediyorduk. Bunların biri kapandıkça diğerini çıkarıyorduk. Lutfî Fikri Bey'in idarehânesinde bu gazeteler idare ediliyor ve bilhassa Mustafa Sabri efendi, Lutfî Fikri, Rıza Tevfik Beylerin ve benim yazdığım başmakaleler bu açılan cidâli sevk ve idare ediyordu. Hücumun mühim bir kısmı Mahmud Şevket Paşa aleyhine sevkediliyordu. Mahmud Şevket Paşa Lutfî Bey'i tevkif etmek istemiş, tevkif vukû bulmadan evvel biz işi ananesiyle haber almıştık. Asıl haberi alan Mahir Said Bey idi. Hemen Ayastefanos'ta oturan Lutfî Bey'e haber gönderildi. Lutfî Bey Meclis-i Mebusân'a iltica ederek tevkiften kurtulmuş ve Harbiye Nazırı meclise celb

edilmiş, kendisi gelmeyip gönderdiği vekili, meseleye - Tevkife teşebbüs ettiği hâlde bunu inkâr etmesi ile nihâyet verilmişti.

Artık hükûmet iyice kanaat etmişti ki bir müddet daha devam ederse, muhâlefet ekseriyeti alıp hükûmeti devirecek. Buna çare olmak üzere Talat Bey, Padişah'a kuvvet vermek gibi bir âleti bulmuş, bunu Sadrazam Said Paşa vasıtasıyla⁽¹⁾ meclise teklif ettiriyor ve bununla meclisi fesh etmeye gayret ediyordu. Bu maksad ve garaz Kanûn-ı Esasî'nin mâhûd 35nci maddesi şeklinde Meclis-i Mebusân'a geliyordu. Talat Bey, Kanun-i Esasî'nin bu maddesi elinde dolaşüyor ve aylardan beri bu meseleye bir şekl-i hall vermeye uğraşıyordu. Hakikaten bu öyle bir âletti ki bizi her hâlde mahv ve muzmahil edecekti. Bu madde ile biz âdeta bataklığa düşmüş ve kurtulayım diye çabaladıkça daha ziyade batan bir adam gibi olmuştuk. Düşünüyorduk. Benim aklıma bir çare gelmişti. O da Avrupa meclislerinde tatbik edilen ve obstrüksiyon denilen şeydi. Fakat şimdiye kadar bizde ne tatbik edilmiş ve ne de kimsenin bildiği bir şeydi. Hemen meclisin kütüphânesine koştum ve orada mevcut Fransız Grand Ansiklopedisi nâmındaki Muhîtü'l-Maârifin bu bahsini mütâlaa ettim.

İkdâm gazetesi kütüphânesinde bu bahse dair bir iki eser buldum. Bu tedkikat neticesinde bizim için

(1) Bu maddenin tâdili keyfiyetini Sadrazam Küçük Said Paşa'nın mahâretine atfederlerse de, hakikat-i hâl bu Tal'at Bey'indir. Said Paşa ortada görünen bir âlettir.

yegâne halâs çaresi bunda olduğunu gördüm. Bunun nevîlerini, usullerini, tarz ve tatbîkini iyice mütâlaa edip "Tıkaç ve İnsidâd-ı Müzâkere" diye de tercüme ettim. Bu tevsîmin sebebini de tabâbette bağırsak tıkanması hastalığına "insidâd-ı im'â" derler ve Türkçe'ye insidâd-ı im'â suretinde tercüme edilmiştir. Bu tercümeye bakarak "insidâd-ı müzâkere", sonra da sırf Türkçesi için "tıkaç" diye tercüme etmiştim. Fırkamızın ilk celsesinde insidâd müzakeresinin ne olduğunu, envânını, Avrupa milletlerinin muhtelif meclis-i mebusanlarında ve hangi tarihlerde ne türlü yapıldığını, nasıl muvaffakiyet verdiğini söyleyip bizim de yegane çaremiz bu olduğunu kabul ve tatbikini teklif ettim. Takdir edilerek teklifim kabul edildi. Hemen sûret-i tatbikiyyesi kararlaştırılıp o suretle tatbik edildi. Hükûmet bu tedbir karşısında tamamiyle aciz kalmıştı. Artık meclisi fesh etmek imkanı yok idi. Fakat onların azimleri kat'i ve zarurî olduğundan insidâd-ı müzâkere sebebiyle müzâkere etmek imkânını bulamayınca Said Paşa, insidâd-ı müzâkereyi indî ve keyfî olarak bir celse; müzâkere ve adem-i kabûl telakkî etmişti. Bununla artık hükûmetin kanunları falan çiğneyerek meclisi fesh edeceği anlaşılmıştı. Buna karşı ise artık kanunî, meşrû bir çare kalmamıştı. Ancak zora karşı zor istimâli zarûreti hâsıl olmuştu. İşte bu defa meselenin halli Sadık Bey'in ihtisâsına, himmetine, kuvvetine kalmıştı. Arkadaşlarıma "Artık kanuna, kitaba, nutka, makâleye, mantığa, hakka yer kalmadı. Hükûmetle vaziyetimiz şu hâldedir: Biz, bir köyden bir

köye giden insanlarız. Hükûmet bizim önümüze çıkan müsellağ bir eşkıya çetesidir. Eşkîyâ silahı göğsümüze dayamış, soyunun, diyor. Biz de onlara kemâl-i safvetle ve beyhude olarak Kitabullah'ı, Şer'-i Şerîfi, kavânîn-i devleti gösteriyoruz. O dinlemiyor. Kanun ve kitap silahı kırmaz, silah ise kitabı deler, parçalar. Silaha silah lazımdır, iş buraya dayandı." dedim.

HAMİŞ: Fırkanın nizamnâme-i dâhiliyyesini Mustafa Arif Bey yapmıştı. Mükemmeliyeti cihetiyle hemen hiç tadîle uğramadan kabul edilmişti. Bu nokta, mahallinde nasılsa dizilmeyip unutulmuştur.

V

Kuru Evhâmlar... Boş Teşebbüsler...

Bütün ümidler artık Sadık Bey'e teveccüh etmişti. Son ve zarurî bir çare olarak Sadık Bey'e, zabitlerini toplayıp Meclis-i Mebusân'a sevk ve İttihadçı mebusları tehdîd ederek feshin önünü alması teklif edildi. İşte bu zaman idi ki Sadık Bey acz-i tâmını, onun zabit ve asker kuvveti hakkındaki zann-ı umumînin butlânını göstermiş ve bizler, aylardan beri mühim bir istinadgâh ve mübeşşir-i muvaffakiyyet gibi sürûrumuzu tehzîz eden kuvvetin hiçliğini ve laftan ibaret olduğunu öğrenip hayretler içinde kalmıştık. Sadık Bey bu işi görmek için bir zabit ile iki nefer bile bulamamıştı ve nihayette bizim istifsarımıza cevabı "Ne yapayım! Ben de orduda benim kuvvetim var zannediyordum. Meğerse beni aldatmışlarmış!" olmuştu. Bu esnada Sadık Bey bir tedbir bulacak, bir çare arayacak iken o, İn-

giliz Sefarethânesine iltica edebilmek için Kamil Paşa'dan bir tavsiyenâme almakla meşgul oluyordu. Bunun için Şaban Efendi'yi Kamil Paşa'ya yolluyor, fakat muvaffak olamıyordu. Nihayetle Sadık Bey'in bir cinnet getirebilecek raddede olan ârâmsızlığını izale için Sîret Bey Kamil Paşa'ya gidip kendisine, istediği tavsiyenâmeyi getirmişti. Artık Sadık Bey'in her türlü mâhiyeti vukûât-ı adîde ile zan ve şüpheyi mahal kalmayacak bir surette meydana çıkmıştı. Şimdi onun mevcûdiyeti bir sürü kalabalık, bir bostan korkuluğundan ibaret olmuştu. Buna bir de sû-i idâre ve para meseleleri inzimâm ediyordu. Artık böyle bir adamdan nice müddettir kuru ümitler beslediğimize, ona olan türlü hürmetlerimize, fırkamızın riyâsetine geçirdiğimize, lehinde propaganda yaptığımıza acıyor; bunca emeklerimize, bâhusus safdilliğimize yanıyorduk.

Meclis fesh olunmuştu. Bu nâ-meşrû fesh, halka pek fena tesir etmişti. Efkâr-ı umûmiyeyi tamamiyle bizim tarafa çevirmişti. Halkın bir kısmı korku ve sükûta düşmüş ise de bir kısmında hiddet ve galeyân zuhur etmişti. Bu meyânda muhterem şair Tevfik Fikret Bey'in "Doksanbeşe Doğru" serlevhalı manzûme-i garrâsı da bir bomba gibi patlamıştı. Fesihten sonra, Sadık Bey'in o vakte kadar malûmumuz olmayan bir sanatı daha meydana çıkmıştı. Sadık Bey giriştiği işlere göre pek cesur, fedakâr bir adam olması lazım iken meğerse pek cübn bir adam imiş. Bizler meclisin fesbinden sonra da her şeye rağmen gece gündüz sokakta geziyorduk. Hatta Babıali caddesinde bir İttihadçı zabıt bana tecavüz etmişti. Bu müretteb tecavüze diğer

bir iki kişi de uğramıştı. Halbuki Sadık Bey hanesinden dışarıya çıkamamak değil; hareminden bile kımıldamaz, hiç kimseye görünmez olmuştu. Onun eskiden sokağa çıkmadığını, korkaklığına hükm etmez; bir âkilâne tedbîr diye telakki ederdik. Fakat şimdi iş değişmişti. şimdi Sadık Bey kapıya bir bekçi koymuş, haremnden kımıldamıyor, en itimâd olunur adamlarla bile görüşmüyordu. Geceler, yattığı odanın kapısı önüne rövolverle müsellağ ve bir kayını Aziz Efendi olmak üzere iki kişi yatırıyor; kendisini zehirlerler korkusuyla yemeğini haremine pişirtiyordu. Bir gün merkez-i umumide Sadık Bey'i bir odada görmek müyesser olmuş idi. Sadık Bey, elinde bir rövolver, duruyordu. Bilâihtiyar "Bu ne hâl Sadık Bey?" demiştim; o da "Ne yaparsın, nişan talimi yapıyorum, kendimi silah istimâline alıştırıyorum." demişti. şu koca askerin bu hâline, korkusuna, bilhassa silah istimâline başlamasına hayretler içinde kalmıştım. Sadık Bey'in zoru yalnız bu değilmiş. Zavallının daha dertleri varmış! Sadık Bey hemen bana mütehassıs sıfatıyla şunu sormuş ve aramızda böyle bir muhâvere cereyan etmişti:

Sadık Bey: — Yeni bir zehir icad olunmuş. Zarfa sürüyorlarmış, insan açarken zehirlenip ölüyormuş, ne dersin?

Bu sual beni pek elim tehassüslerle mütezzî etmiş, bir taraftan da güldürmüştü:

— Sadık Bey, bu dediğinin aslı yoktur. Henüz böyle bir zehir icad olunamadı.

— Hayır varmış.

— Yoktur, emîn ol! Ben hekimim, sanatım bu, olsa bilirim.

— Hayır varmış, Avrupa icad etmediyse bile Hindistan'da varmış.

— Yoktur, bu boş şeyleri at. Sana kuruntu, merak gelmiş.

— Hayır varmış!..

Bu hususta Sadık Bey'in kanaati yıkılmaz bir hâlde idi. Bununla anlaşıyordu ki bu adam dâ-i merâka mübtelâ zavallı bir hastadan başka bir şey değildi. Bundan bir iş ummak, hurâfâta itikâd etmek kabîlinden idi. Zavallı artık zarflarda dinamit vardır, yırtarken patlar, zehâbıyla senelerce titremiş olan Hakan II. Abdülhamid Han gibi olmuştu ve onun gibi insanlara gözükmüyordu. Artık böyle gülünç derekelere düşmüştü.

Said Paşa meclisi fesh ettikten sonra yeni intihâbâta başlamıştı. Bu esnada ben yine fırkadan çekilmeye teşebbüs etmiş ve yine arkadaşların ibrâmıyla vazgeçmiştim. Sadık Bey umûr ve husûsu elinde tutuyor ve yine akraba ve ahablarıyla işleri görüyordu. Bize artık hiç bir şeyden haber verilmiyor, her yere Sadık takımı koşuyordu. Fırka merkezinde Sadık Bey, Gümülcineli, Damad Salih Paşa, Şaban Efendi, Hoca Mustafa Sabri Efendi ve diğer birkaç hocadan bir heyet teşekkül etmiş, her şeyi onlar yapıyor, her şeyi onlar görüyor, herkes onlara müracaat ediyor, intihâb işini de onlar idare ediyor ve her yerde intihâb olunacak mebusların mahallî şubeleri kararıyla intihâbı bizim

resmî programımız iktizâsından iken, onlar kendi kendilerine intihâb ediyor ve şubelere o yolda emirler veriyorlar. İrad ve mesârifin de kemâ-fî's-sâbık hesabı rû'yet edilmiyordu. Evvelce Salih Paşa resmen müessis ve merkez idare âzâsı olmayı kabul etmediği hâlde, şimdi gayr-i resmî ve hiç bir sıfatı hâiz olmaksızın her işe karışıyor ve keyfe-mâ-yeşâ' işleri tertîb ediyordu. Bundan maadâ, vilâyâta giden memurlara ve şubelere, merkez-i umumîdeki Münevverân takımının mebus intihâb edilmemesi için gizlice talimat veriyorlar ve bu yolda tedbirler ittihaz ediyorlardı. Sinop'ta bile benim aleyhimde propaganda yapmışlar. Fakat ahaliden red görünce beni ibkâya ve Sinop mebusunun ikincisinin intihabını da ahalinin benim reyime havale ettiğini anlayınca bana müracaata mecbur olmuşlardı. Bu zatlar tarafından aleyhimizde edilen dinsizlik ithâmları ve sâir harekât ve iftirâlar da artık açığa vurmuştu. Fırkanın böyle bir buhranlı zamanında, önümüzde, canımıza kasdeden hükümet gibi bir düşmanı var iken, bu zevatın bizimle uğraşmalarını, fırkanın za'fını artıracak bu hareketlerini tavsif edecek kelime bulamıyorduk. Artık pek dolmuş idik. Bu esnada intihâbât bitmiş, bizi intihâb ettirmek istemeyen bu adamlar, kendi adamlarını da intihâb ettirememiş idiler. Artık fırkamız ve muhâlefet türlü felaketlere, dayaklara, hapislere uğramış, girmiş; büsbütün mağlub ve perişan olmuştu. Artık her vasıta-i müdâfaa elimizden; âvâze-i şikâyet ve tazâllüm de dilimizden nez' edilmişti. İş, büsbütün silah kuvvetinin müdâhalesine gelmiş, dayanmıştı.

Benim artık Sadık'la aram büsbütün açıldı. Yüz yüze geldiğimiz bile yoktu. Bir gün Sadık Bey, Şaban Efendi, Sîret Bey ve Mâhir Said Bey, on kişi silahlandırıp bir akşam üzeri Babıâli'yi basarak, vükelâyı tevkîf etmek suretiyle hükûmeti ıskâta teşebbüs ederler ve bundan Mahir Said Bey ve diğer arkadaşlarını da haberdar ederler. Ben Sadık Bey'in böyle bir iş yapamayacağına kanî olduğumdan, işe ehemmiyet bile vermedim ve karışmadım. Bu esnada Gümülcineli İsmail Bey askerlikten çıkıp İstanbul'a avdet eder. Evvelce bu işin kimseye söylenmemesi, beyinlerinde karar-gîr olmuş iken Sadık Bey, Gümülcineli'ye de söyler. Gümülcineli evvelâ muvâfık görür ve bir gün sonra muvaffakiyet akabinde kendi tabiri üzre "Ortalığı iyice temizlemek için" kendisinin dahiliye nazırı yapılmasını söyler. Sadık Bey bunu muvafık bulmadığından, diğer komplo âzâsına, Gümülcineli'nin hırsından şikayette bulunur. Onlar da Sadık Bey'in fikrine iştirak ederler. Gümülcineli muvâfık bir cevap alamayınca, bu sefer komplonun icrâ edilmemesi tarafını iltizâm eder. Sadık Bey, Gümülcineli'nin ikiyüzlü hareketinden, kaypaklığından korkup "Şimdi bu adam dahiliye nazırı olamayacağını anladı, bu işi yapacak olursak bizi haber vermesi melhuzdur, feragat edelim." der ve zaten diğerleri de bu fikirde olduğundan, bu suretle Babıâli'yi basmak teşebbüsünden ferâgat edilir. Fakat Sadık Bey'de hiç bir ümid olmadığını mülâhaza ederek Sîret Bey de fırkadan istifa ve fırkaya bir zarar vermemesi için, istifasını gazetelerle ilan etmemesini Sadık Bey ricâ; o da kabul eder.

VI

Kara Batak!.. Ne Sen Sor; Ne Ben Söyleyeyim!

Fırka müşkilâta düştüğü, perişan olmaya başladığı, fırka mensublarını tehlike kavracağı anda Ferid Paşa fırkayı da, arkadaşlarını da terkedip, fırkadan istifa etmişti. Ferid Paşa, iyi gün dostu imiş. Yine anlaşıldı ki bu zât, kuvvete itibar ediyor. Kuvvet gidince o da adamı bırakıyormuş; felakette ortak olmak gibi bir mertliği yokmuş. Demek onun dostluktan maksadı, dostlarını, bir şey elde etmek için alet etmekten ibaretmiş! İşte bu işlerde, Ferid Paşa, ahlâkının zayıf kısımlarından bir takımını meydana çıkarmıştı.

Yine Müşir Fuad Paşa reis intihâb olundu. Müşa-

runileyh böyle zamanda riyâseti kabûlden çekinmedi; Ferid Paşa'nın aksine bir ahlâk gösterdi.

Bu istifâ meselesi fırkaya darbe olmuştu. İttihad-çılar bunu dillerine dolaştırdı. İstifâ, Anadolu'da intihâbâta pek muzır tesirler icra ediyordu. Bu sebeple, fırkaca hiç olmazsa Ferid Paşa'nın Fuad Paşa'yı reisliğinden dolayı tebrik etmesi ve bu tebrîkâtın gazetelerle ilan edilmesi sû-i tesirin izâlesi için tensib ve icra edildi.

Fırkanın umumî kongresinin, programda musarrah zamanı hulûl etmiş, vilayetlerden murahhaslar gelmiş, kongre ictima etmişti. Hoca ve Derviş takımı, Münevverân takımını atmak, onların itiraz ve tenkidinden kurtulmak ve keyfe-mâ-yeşâ suistimâlât yapmak için onlardan kurtulmaya kongreyi âlet ediyorlardı. Ümidleri hep bunda idi. Çünkü merkez-i umumî azâsı ve reisleri yeniden kongre âzâsı tarafından intihâb olunmak lâzımdı. Onlar tedbirlerini yapıyorlar, bizim aleyhimizde murahhaslar arasında şiddetli propagandalar icra ediyorlardı.

Hâlbuki bizler lâkayd ve uzakta duruyor, hiçbir şey yapmıyorduk. Hatta ben kongreye bile gitmemeye karar vermiş velâkin rûfekânın ısrarıyla yine gitmiş idim. Kongrede murahhaslarla beraber bütün müessisler, bütün hey'et-i idâre âzâsı, İstanbul'daki şubelerin reisleri ve efrâdından bazısı ve birçok sâi'in mevcud idi. Bu defa da hoca ve derviş takımının, kendi aralarında geçen bir müzakerede, kongre müzâkerâtının hüsn-i idaresini temin ve Münevverân hakkındaki kararlarını

icra edebilmek için, yine tabirince enerjik bir adamın lazım olduğunu ileri süren Gümülcineli, kendisinin kongreye reis intihâb edilmesini talep etmiş; Sadık Bey ve rüfekâsı da bunu muvafık bulmuş idi. Murahhaslar arasında, Gümülcineli'nin riyâsete intihâbı için de propaganda yapılıyordu. Fuad Paşa gibi, muhârebe-lerde yararlık göstermiş müşirler, İsmail Hakkı Paşa gibi namusuyla hürmetler kazanmış ve Meclis-i Mebusan'da fırkanın mebuslarının reisi olan paşalar ve buna mümâsil rütbe ve şeref sahibi ve yaşlı zevât var iken Gümülcineli'nin bu mevkie intihâbı, Münevver takımınca münasip görülmemiş ve itiraz edilmiş iken muvaffak olunamayıp Gümülcineli reis olmuştu. Artık Gümülcineli -Sadık Bey'i alt ederek- daima baş olmak ve her şeyi keyif ve meramı üzere müstebidâne icra etmek hırs ve arzusuna muvaffak oluyordu. Sadık takımı buna muvaffak olmuşlarsa da bizi merkez-i umumî âzâlığından ıskât yolundaki propagandalarında asla muvaffak olamamışlardı. Hatta murahhasları yoklayıp onların fikr-i mümâneatini öğrenince, bizim için, onlar âzâlığı istemiyorlar, diye mürâiyâne bir işâaya tevessül etmişler ve bu sefer murahhaslardan "Fırkanın onlara lüzumu vardır, rica ile kabul ettirilmesi lazımdır." cevabını almışlar. Artık çareleri kalmamıştı. Bunları biz de haber alıyorduk. Müzakere başlamış, Gümülcineli'nin mevki-i riyâsetinde istibdâdı, haksız muâmelesi, kararlarda heyetin ekseriyet-ârâsını nazar-ı îtibara almayıp, behemehâl kendi fikir ve arzusunu karar sûretinde kabul ettirmek hususundaki gayreti, heyetçe

açıktan açığa görülüyor, anlaşılıyordu. O istemediği kararda ekseriyet varsa, herkesin gözü önünde yok; istediğinde ekseriyet yoksa var, diyordu. Kendi arzusunu kabul ettirmek için birincide kabul edilmezse, meseleyi tekrar başka kalıba koyup reye koyuyor; yine olmadığı hâlde yine başka kalıba koyup teklif ediyor; hatta yine olmazsa kararı yazdırırken kendi reyi üzre yazdırması gibi mantıksız ve sahte işler yapıyor, tahrîfata cesaret ediyordu. Bir taraftan bed muâmelesi ile murahhasları dilgîr etmiş ve sabr u tahammülü selb eylemişti. Yine bir reyi, birinci ittifak-ârâ derecesinde karâr-ı ekseriyete iktirân ettiği hâlde arzusunu yürütebilmek için tekrar tekrar reye koydurunca, hemen söz alıp kalkmış ve şu sözleri söyleyerek istifa etmiştim:

"Efendiler!

Fırkamız pek hüsniniyet ile teşekkül etti. Fakat biraz sonra içimizde rakâbetler, hasetler, yekdiğeri aleyhine hareketler, iftiralar, istibdâd, yolsuz muâmeleler, haksızlıklar, tegallüb ve bu yüzden de fırka âzâ-yı merkeziyesi arasında münâferet ve tefrika zuhur etti. Ben artık tahammül edemiyorum. Bu fırka da İttihâd Fırkası; yok ondan pek çok fena oluyor. şurada şu reisin hâlini görüyorsunuz. Gözünüzün önünde türlü hilekârlıklar, türlü müstebidâne muameleler yapıyor. Ben, hem hey'et-i merkeziye âzâlığından; hem de firkadan istifa ettim!.."

Bu sözler üzerine murahhaslar kitlesi çalkalanmış, türlü gürültüler, galeyânlar husûle gelmiş ve nihâyetinde murahhasların ekseriyeti etrafıma üşüş-

müş "Hakkınız var, bu böyle olmaz. Eğer siz çıkarsanız, biz de şubelerimiz heyetleriyle beraber istifa ederiz, sonra bu fırka dağılır. Bu kadar emeklere -hem de şu zamanda- yazık olur, yapmayınız!" tarzında pek rica ve pek ısrar ettiklerinden, bu sefer artık katî olan kararından tekrar beni nükûl ettirmişlerdi. Neyse şu işlerin, hiç olmazsa Gümülcineli'nin biraz burnunu kırmak ve pek açıktan ileri gidememesi gibi bir faydası olmuştu.

Fırkanın hesâbâtının tedkikine sıra geldiği vakit, murahhaslar arasından; "Buna lüzum yok, bizim Sadık Bey'e emniyetimiz var!" diyen birkaç ses işitilmiş ve Gümülcineli de süratle "Pekâlâ!" deyip bu müzakereyi kapatmıştı. Böylece bu mesele de diğer murahhaslar ve Münevverân takımının hayretleri arasında iki dakika da kapanıvermişti. Hesap meselesi ortaya gelince ben gözlerimi Sadık Bey'e dikmiş, onun ahvâl-i simasını tedkik ediyordum. O vakte kadar endîşe-nâk bir sima ile intizâr hâlinde duran Sadık Bey'in, "Lüzum yok" sesleri yükseldiği ve Gümülcineli de bahsi kapattığı vakit, birden yüzünde bir neş'e-i inşirâh belirmiş ve mu-maileyh sıkıntılı bir yükten kurtulmuş bir kimse tavrıyla oradan kalkıp, müzakere mahalli olan bahçeden hâneye girip artık kaybolmuştu. Meğerse müzakereden evvel, "Hesap tedkiki Sadık Bey'in izzet-i nefesine ağır gelir bir harekettir. Bu zâta herkesin emniyeti var. Onun gibi namuslu adam var mı? Yoktur! Fedakârlık ve hizmetine mukâbil bunu yapmamalı!" diye murahhaslar arasında propaganda yapıлып mesele hazırlan-

miş imiş. Fakat şurasını kimse düşünmüyordu ki, her ne kadar namuslu olursa olsun, fırka gibi umumî müessesât işlerinde, bu hesabın bir santime kadar rü'yeti zarurîdir. Hesap tedkiki namusa tecavüz değil; bilakis namusu isbât ve te'yid olduğunu ve bunu namuslu kimselerin behemehal ve bizzat kendisi talep edeceği hatıra gelmiyordu. Sadık Bey'in böyle propaganda yaptıracağına, propagandayı bırak, hey'et kendi kendine hesabın rü'yetini istemese bile, kendisi bizzat ısrar edip hesabı rü'yet ettirmesi lazım gelir idi. Ancak bu suretle namusunu ikmal eder idi. Rü'yet-i hesap bir beraatti. O, onu yapmadı; maznûn vaziyetinde kaldı. Ve tabîî iyi düşünenler indinde Sadık Bey ilelebed şüphe altında kalacaktır.

Halbuki işin garâbetinden ânî hâsıl olan hayret, çok geçmeyip zâil olunca Münevverân takımından bir kıyamettir koptu. Hesap görülsün, dendi. Bu arada kongre kâtibi ve Amasya murahhası Rodoslu Şevket Bey "Bizim emniyetimiz vardır. Fakat bu hesabın görülmesi, hesaba memur olan zevatın, daha ziyade namuslarının te'yîdine vesîle olacağını bildiğimden, sırf onların menfaati nâmına hesabın rü'yetini talep ediyorum." dedi. Ekseriyet, Şevket Bey'i tasdik eylediğinden, hesabın rü'yeti, zarurî karar altına alındı ve bu işe eski İşkodra valisi Safiyüddin Bey ile Edhem Bey ve Damad Salih Paşa memur oldular. Bir saat sonra bu zâtlar gelip heyete şu tebliğde bulundular: "Hesabı gördük, masraf îraddan fazladır. Bu açığı Sadık Bey kendi ceyb-i hamiiyyetinden tesviye edecek."

Bu suretle mesele kapandı. Halbuki hesapta suistimâlât çoktu. Bu zatlar, âleme karşı fırkayı sıyâneten bu sûretle beyânatta bulundular. Kendileriyle hususî görüşüldüğü zaman suiistimâlâtın müdhîş olduğunu ve hesap denecek hiç bir şey bulunmadığını yana yakıla söylüyorlardı. Ezcümle Safiyüddin Bey bu meseleyi parmağına takmış olan Şevket Bey'e şöyle söylenmiştir: "Biz adam olmayız. Bu, hesap değil bir karabatak. Ne sen sor; ne ben söyleyeyim!.." Bu işi müşarunileyhten ben de bu tarzda işittim. Zaten bu kadar hesap bir saatte görülebilir mi?

Kongre, Fuad Bey'i reis ve Sadık Bey'i kemâ-fî's-sâbık reis-i sanî intihâb etmiş, dağılmıştı.

Meclis-i Mebusân fesh olunduktan sonra Divân-ı Harb, fırkaya musallat olmuştu. Mütemadiyen bahaneler buluyor, fırkayı ve âzâsını iz'âc ediyordu. Fırka lehine müellifi mechul bir risale neşrolunmuştu. Bu sefer de Divân-ı Harb mezkûr risaleyi bahane tutarak fırka hey'et-i merkeziyesinden üç kişinin Divân-ı Harb'e gelmesini talep etmişti. Divân-ı Harb, risalenin müellifini arıyordu. Risalenin muharriri ise Hoca Asım Efendi idi. Fakat mumâileyhin ismi verilmemesi hususunda pek musırr idi. Nihayet fırka efrâdından fedâkâr bir genç risalenin muharriri olmayı kabul edip o sıfatla Divân-ı Harb'e gitmişti. Lâkin hey'et-i idâre âzâsından talep olunan üç zatın intihâbı hususunda müşkilât zuhur etmişti. Bu gibi hususâtta fırka reisi sıfatıyla Sadık Bey'in bizzat gitmesi münasib idi ve reyler de o merkezde idi. Lakin keyifli, gururlu, şerefli, hatta işleri

kimseye söylemeden, danışmadan bizzat yapan ve para işlerini avucunda tutan Sadık Bey bu işe bir türlü cesaret edemiyor, Şaban Efendi'yi vekil sıfatıyla göndermek istiyordu. Hâlbuki Şaban Efendi de gitmek istemiyordu. Aralarında bir mücadele-i lisâniye zuhur etmişti. Nihayet Sadık Bey -guyâ ihtiyat diye- fırkadan gidip bir hafta kadar başka mahallerde saklanmış ve onun yerine Sîret, Mahir Said Beyler ve Şaban Efendi Divân-ı Harb'e gönderilmişlerdi. Divhan-ı Harb'de Şaban Efendi'nin hâli de müthiş olmuştu. O daireye girer girmez ona bir baş ağrısı gelmiş ve mütemadiyen başına, orada bulunan destiden su döker olmuştur. Benzi kireç gibi olmuş, bayılma âsârı göstermeye başlamıştır. Nihayet ba'de'l-isticvâb bu üç zat Divân-ı Harb'den çıkmışlar. Neyse, Şaban Efendi'nin baş ağrısı da bıçakla keser gibi geçmiş, hiç kimseye bir şey yapılmamış, Sadık Bey'in de korkusu yanına kalmıştı.

Fırkadan artık ümid yoktu. Münevverân takımı fırkanın semtine bile uğramıyordu. Diğer bir takım da yağı bitmiş bir kandil gibi donuk donuk yanarak sönmeye doğru her dakika bir terakki-i zevâl gösteriyordu.

VII

Halaskârlar Meselesi

Sadık Bey'de ve fırkada artık hiç bir ümidimiz kalmamıştı. Memleketin ahvâline göre çalışmak da lâzımdı. Sivas'ta menfâ bulunan Yakovalı Rıza Bey'le görüşmüş ve Arnavutluk'ta hükûmeti ıskât edebilecek bir kıyâm yapılması için kendisiyle karar vermiş ve besâlaşmış idim. Merhumu kaçırmak teşebbüsünde iken afv olunup memleketine gitmiş ve va'di üzerine hareket-i kıyâmiyyeye başlamış idi. Gerek Rıza Bey ve gerek Arnavut rüesâsından birkaçı ile muhâberede idim. Rıza Bey'le muhâberemize vasıtalık eden Emin Bey vasıtasıyla Rıza Bey'i Prens Sabahaddin ile temasa koymuş, o da Rıza Bey'e paraca muâvenet etmiş idi. Fakat bu paraları Emin Bey suistimâl etmiş idi. Bunu da eski Üsküp mebusu ve isyan rüesasından Said Hoca bize bildirmişti. Bu esnada Manastır'da zâbitândan

Tayyar, Tahsin, Kasım, Nâfiz Efendiler ve arkadaşları merhum Niyazi'nin yapmış olduğu hareketi takliden dağa çıkmışlardı. Her yerde, efkâr-ı umûmiye de İttihad ve Terakki Fırkası ve hükûmeti aleyhinde idi. Herkes de artık silah kuvvetine müracaatın yegâne çare olarak kaldığı fikrini kabul etmişti. Hep bunlar esasen kanunsuz olarak feshinin neticesi idi. Bu esnada İstanbul'da birkaç zabıt bir grup teşkîl etmek fikrinde olduklarından bunların üç-beş refîkleri namına Erkân-ı Harbiye binbaşılarından Kemal Bey, Prens Sabahaddin'e gelmiş ve fikrini söylemişti. Prens beni, Kemâl Midhat ve Mahir Said Beyleri davet etmiş, bu fikri iş'âr ederek, husûl bulup bulmayacağını, muvaffakiyetli olup olmayacağını ve bu hususta çalışmayı kabul edip etmeyeceğimizi sormuştu: "Bizde vukuât vukuâtı besler, hükûmetin mevkii sarsıldığı dolayısıyla, bu zamanda burada da bir darbe vurulursa sukût edeceği muhakkaktır. Çalışalım" demiş idim. Diğer hâzırûn da bu fikirde bulunup çalışmayı kabul etmişlerdi. Zabıtların yazdığı bir programı ıslah ve ikmâl etmiş ve hânesinde birkaç nüsha olarak jelatin ile de bastırmış idi. Bâdehu gizlice Beyoğlu'nda bir matbaada birkaç nüsha da bastırılmıştı. Artık çalışıyorduk. Arkadaşlardan mütekâid yüzbaşı Tevfik Hamdi Bey'in muhterem ve ihtiyar pederi bize merkez taburu zâbitanını ve Sarıyer'deki diğer üç piyade taburunu elde etmiş idi. Bu zat herkesin mechûlû fakat cidden mühim bir zattı. Sultan Aziz zamanında da böyle işlere karışmıştı. Sonra süvariden ve piyadelerden daha birçok tabur ve

müfrezeler elde edilmişti. Bahriyeden de üç torpidonun harekete iştirakine muvaffak olundu. Ayrıca birçok sivil ve müteferrik zabıt de bulup teslîh ettik. Askerî tıbbiye talebesinden birtakımını teslîh ettik. Melamî şeyhi Terlikçi Salih Efendi keza bize Melamîlerden birtakım sivil ve zabıtlar buldu. Onlar da teslîh edildi. Prens'in kâtibi Satvet, Boşnaklar buldu ve teslîh etti. Prens bu uğurda beşbin lira sarf ederek hâsılı tertibât, mükemmelce yapıldı.

Cesur ve gayûr arkadaşlardan Tevfik Hamdi Bey "Tahlîsiye İdaresi Mührü" diye aldatarak Galata'da bir hâkkâka oniki buçuk kuruşa cemiyetin mührünü yani "Halaskârân Zabıtân Grubu" cümlesini havî mühür kazdırdı. Mühür kazılıncaya kadar kapıda bekledi. Bittince mühürcü, defterine bir nümûne basmış. Bunu yok etmek için adamcağızı bir bahane ile dışarıya gönderip defterin orasını yırtıp savuşmuştur. Mühür birkaç gün onda kaldıktan sonra Beyoğlu'nda, hânemde saklandı. Hânemi müzakere ve ictimâ mahalli intihâb ettik. Geceleri hizmetçiyi uyutur, badehû tevzî olunacak programları, beyannâmeleri kırmızı mürekkeble mühürler idim.

Bu esnada hânem hafiyeler tarafından tarassud altına alındığında, o vakit Posta Nâzırı olan Talat Bey'e gidip, mumâileyhi iğfâl edip hafiyeleri kaldırtım.

Zâbitler, adedleri çoğalmış, artık alenî ictimâlar yapıyorlardı. Prens ile Nâzım Paşa ve Kâmil Paşa ara-

sında muhâbere ve müzâkere bile oluyor, hânelerine gidip yekdiğere bir haber ulaştırıyordum.

Şurasını ilâve ve izah etmek lâzımdır ki bütün bu harekâta Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, şubelerinin ve Sadık, İsmail Beylerin ve Şaban Efendi'nin bir dahli, hatta bir haberi yoktu. Bizce fırka gayr-i mevcud adde-diliyor ve bu zâtlardan ise bir hayır umulmuyordu. Bilakis kendilerini bu harekete muzır buluyor ve mesele-yi onlardan gizliyorduk. Yani Halaskâr hareketi aslâ Hürriyet ve İtilâf Fırkası nâmına değildi. Maamafih şubelerden, değerli zâtlardan bazılarını da fırka nâmına olmayarak almıştık. Biz, hatta kendimizi ve bütün sivilleri de gizleyerek harekete, sırf bir (askerî) hareket süsü veriyorduk.

Nihayet zabitler Şûrâ-yı Askerî'ye bir beyannâme verip, kabîne ıskât edilmediği hâlde, dökülecek kandan mesul olmadıklarını beyan etmişler ve bunu Hakkı Bey nâmında yiğit, zekî bir mülazım ile Şûrâ-yı Askerî'ye göndermişlerdi. Nâzım Paşa Şûrâ'da reis idi. Hemen beyannâmeyi müzâkereye koymuş ve Merkez Taburu kumandanı Rosinyol Hüsnü Bey'i⁽¹⁾ de çağırıp fikrini sormuştu. O da beyannâmeyi tasdik etmiş idi. Zaten Nâzım Paşa onun tasdik edeceğini de biliyordu. Bunun

(1) "Harb isteriz!" diye Babıalî'de nümâyiş yapan ve hakikatte Nâzım Paşa'nın katli vak'ası gibi bir vak'a olan Darülfünûn talebesi nümâyişini bastıran bir zâttır. Vak'ayı gözlerimle gördüm. Yeni Gazete idarehânesinde seyrettim. Hüsnü Bey cidden değerli bir zâhittir. O gün o olmasaydı İttihadçılar o vakit mevkie geleceklerdi.

üzerine Şûrâ, ahvâlin vahâmetine ve acele tedâbîr itti-
haz olunması lüzûmuna hükmedip hemen bu
beyannâmenin Padişaha takdîm edilip kabînenin ıskât
edilmesini zarurî görmüş ve öyle yapmıştı. Beyannâ-
meyi Hurşid Paşa ile Nâzım Paşa götürmüştü. Hurşid
Paşa işlerden haberdâr değildi. Diğer taraftan da ro-
mörkörler tertîb olunmuş, yüzelli kadar müsellağ sivil-
ler Prens'in yalısının korusuna ictimâ etmiş. Taburlar
hazırlanmış. Torpidolar fayrap edip Haliç'ten dışarı
çıkılmış geziniyordu. Sirkeci'de, Tepebaşı'nda tecemmû-
lar olmuştu. Romörkör ve torpidolarla her tarafa müf-
rezeler sevk edilecekti. İttihadçıların erkânı ile hükû-
met erkânı, bir gece aynı zamanda hânelerinde sadece
tevkîf olunacaktı. Depolardan elbiseler, silahlar; istih-
kâmlardan bombalar da alınacaktı. Hareket tamamiyle
hazırlanmış ve gece hareket olunacakken -hareketin ic-
rası hususunda ısrarına rağmen- öbür geceye talîk ve
öbür gece tekrar talîk ve üçüncü gecesi ise Gazi Muh-
tar kabînesinin teşekkülü üzerine hareketten büsbü-
tün feragat edilmişti. Ben artık son gece, sivil ve zabıt,
toplanmış olan on-onbeş kadar rüesâyâ; "Bu olmadı,
hareket behemehâl lâzımdır. Bu tebdîl sahîh ve kavî
değildir. Sonra İttihadçılar yine gelir ve hem de bizi
doğrarlar. Bu iş yapılmazsa inkılâbı ne İttihadçılar, ne
ahâlî, hatta ne de hükûmet anlar!..." demiş ve hareket
hususunda yine ısrar etmiş isem de artık arkadaşlar
arasında "İş bitti!" deniyordu. Fakat ben işi kafî gör-
müyordum. Dediklerim sonradan çıktı ve arkadaşlar
da pişman oldular.

Ben bu tertîbât ile meşgûl iken Sadık Bey ve Gümülcineli, son bir iki gün içinde tertibatı sezmiş, korku ve telaşa düşüp "Bunlar sonunda yakalanacaklar ve hükûmet, bunlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan, diye bizi perişan edecek." deyip bu komplolarla meşgul zevât, bize iştirak veya sükût edecek yerde, bizi hükûmete ihbâr etmeye karar vermişler. Neyse ki onu yapamayıp ancak fırkanın İstanbul'daki bütün şubelerine "Şu aralık hükûmete karşı fenâ hareketler ihzâr edildiği söyleniyor. İçinde fırka merkez-i umumîsi âzâsından bazıları vardır. Zinhâr bu adamlara iştirâk olunmaması ehemmiyetle ihtâr olunur!" diye tahrirât göndermekle iktifâ etmişlerdir. Sonra işittiğime göre, baytar kaymakamlığından mütekâid bir zâtla da Talat Bey'e haber vermişlerdir. Bu haberin sıhhatini iyi bilmiyorum. Ummadıkları hâlde Halaskârlar teşkilâtı muvaffak olunca şimdi bu iki zât vaziyeti değiştirmiş, sanki Halaskârların müessisleri kendileriymiş tavrını takınmışlardı.

Böyle külâh yapmakta mahâretleri derkâr idi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın muvaffak edemediği gâye-i âmâle eriştirecek hazır, emeksiz ve tehlikesiz bir kuvvet ortada vardı. Şimdi gayretleri Halaskâr zabitle ri elde etmeye masrûf olmuştu. Şerif Paşa da Paris'ten Pertev Tefvik Efendi namında birini gönderip Halaskârları kendine mâl etmeye, kelepirin üstüne oturmaya gayret ediyordu. Gümülcineli Pertev'le pek çabuk uyuşmuş idi. Halaskârların teşekkülü esnasında Seniçe mebusu Hasan Bey'in ısrarına ve hatta başın-

dan fesini kaparak zorlamasına rağmen Halaskâr grubuna bir mecidiye iâne vermeyen Gümülcineli'nin elinde liralara peyda olmuş paralar dönüyordu. Sadık Bey ve Gümülcineli, evvelce Şerif Paşa'dan alınan bin lira ile Halaskârlar tertibâtını yaptıklarını Şerif Paşa'ya söylüyor ve bu suretle o bin liraya mahall-i sarf gösteriyorlardı. Bu parayı evvelce sıkıştırdınca "Göndereceğim" demişken göndermemişti. Şerif Paşa da bu inkılâbın kendi parası ile yapıldığına zâhib oluyor, tatlı hayallere giriyordu. Artık muzaffer Roma kumandanlarının Roma'ya girmeleri tarzında İstanbul'a gireceğini, kendisine Sirkeci'de bir tak-ı zafer yapılacağını zann ediyordu. Pertev Tevfik ile Gümülcineli'nin en büyük gayretleri de buna masrûf idi. Hatta bana bile dönme bir tarîk ile, Sabahaddin Bey vasıtasıyla, Şerif Paşa'ya bir istikbâl tertîb etmek teklif edilmiş, ben kabul etmemiş idim. Şerif Paşa'yı karşılayacak üç kişi bile bulamamışlar ve kelepere konmaya koşan Şerif Paşa, basit bir seyyah gibi İstanbul'a girmişti. Artık Gümülcineli, Pertev'in Şeriften getirdiği bir mikdar paradan kendilerinin çapkınlıkta ibzâl ve israf ettiklerinden bakî kalandan, üçer beşer bazı zabıtlara ziyafetler veriyor, onları kendilerine celbe sa'y ediyorlardı.

Gümülcineli ve Pertev Tevfik, zabıtları bizden tenfîr ve kendilerine celb için iki vasıta kullanıyorlardı. Bunlardan biri zabıtların her birine para vermek; diğeri, bizi dolandırıcılıkla ithâm etmek ve zabıtlar namına para alınıp kendilerine vermeyerek paraları yememiz idi. Gümülcineli zabıtlara diyordu ki: "Onlar sizin

nâmınıza bir Fransız kumpanyasından sekiz bin lira aldılar. Prens'in yalısında muhtelif rütbede zabıt elbisesi giydirdikleri sivilleri kumpanya müdürüne gösterdiler. "İşte, zabıtlar elimizde; inkılâb yapacağız. Fakat para lazım. Bize sekiz bin lira verirsiniz, sonra size imtiyaz veririz, dediler ve sizi âlet ettiler, paraları çekip yediler!" İşte Gümölcineli bu habîsâne iftira ile idi ki zabıtları aleyhimize tahrîk ediyordu. Zabıtlar ibtidâları bize pek hiddet etmişler, bizden izahât istemişler ve bizden hakikati öğrenince Gümölcineli'ye gidip "İftira ediyorsun, namussuzsun!" demişler ve onu sükûta davet etmişlerdi. Gümölcineli'nin parası namuslu zabıtlara tesir edememiş, reddolunmuştu.

Gümölcineli böyle iftira ve entrikalar tertibinde hakikaten misilsiz, bambaşka bir yaratılış idiyse de ancak foyası çabuk meydana çıkıyordu; foyasını saklamasını bilemezdi. Onun mazarratı, o foyanın meydana çıkmasına kadar devam edebilirdi. Vâkıa Sadık Bey ve Gümölcineli bu tertibde muvaffak olamamışlardı. Lakin ne zararı var! Dolap mı az. Biri olmazsa, diğeri olur. Onlar şimdi de vükelâya "Bu hareketi biz yaptık!" diye yutturmak cihetini tutmuşlardı. Artık hükûmete müdâhaleye savaşıyorlardı. Sadık Bey ikide bir hükûmet erkânına ve Kâmil Paşa'ya adam veya mektup gönderiyor; onları mevkîe getirmiş olan fırka nâmına, şöyle böyle yapılmasını; şunun bunun şu memuriyetlere tayinini; bilhassa Gümölcineli'nin dahiliye nezâretine ve Debre mebusu Basri Bey'in maarif nezâretine veya birinci mâbeynciliğe nasbını talep ediyordu.

VIII

"Şirket-i İnhisâriye" Münâkaşaları; İnhilâl Alâmetleri

Gümölcineli'nin bizim aleyhimizdeki tezvirâtından, müfteriyâtından ve fırkadaki suistimâlâtтан artık kuvve-i tahammüliyemizin sonuna gelmiştik. Rüfekâdan birkaçı ile beraber merkez-i umumînin fevkalâde bir ictimâını taleb ettik. Söyleyeceğimizi söyleyip umumî bir surette istifa edecek ve esbâb-ı istifayı gazetelerle neşr edecektik. İctima oldu. Âzâdan ve müessislerden pek çok zevât hazır bulundu. Söz alıp beyânât-ı âtiyede bulundum.

"Efendiler!

Bir şey var ki onu İttihad cemiyetinde ben bul-

muş, ben keşf etmiş ve ismini de ben koymuştum. Şimdi aynı şeyi şu kendi elimizle yaptığımız bu fırkada da ben buluyorum. Bu şimdiki nasîbimden dolayı kendimi pek bedbaht addediyorum. Bu da bu fırkada bir "Şirket-i inhisâriye" teşekkül etmiş olmasıdır. Bu tabiri ilk vaz'eden benim. Hatta Murad Bey bundan dolayı beni tebriketmişti. Bir ikinci tebrike daha müstehakkım."

Sesler: — Şirket-i inhisariye nerede? Kimler?

Ben: — İşte! Sadık Bey, Gümülcineli, Şaban Efendi, Salih Paşa ve Sivas mebusu Hoca Şükrü Efendi ile tanımadığım daha bir hoca!

Sesler: — Neden?

Ben: — İzah edeyim: Şu fırkanın bu kadar işlerinden hangi biri hey'et-i idarenin müzâkeresine konuyor? Dönen işlerin hangisinden hey'et-i idâre âzâsına haber veriliyor? Bir fırkada hey'et-i idarenin kararına iktirân etmeden bir iş yapılabilir mi? İntihâb yapılacak. Bunu bu hey'et-i inhisâriye kendi kendisine yapıyor. Mebuslar, nizamnâmemiz mucibince, mahallî hey'et-i merkeziyelerinin kararıyla intihâb olunacak iken, hey'et-i inhisâriye kendi adamlarını, tayin günleri vilayetlerdeki şubelere emrediyor. Bu uğurda paralar da sarf olunuyor. Hangisinden heyete haber veriliyor? Bu intihâb heyetini kim teşkil etti? Bunu merkez-i umumînin ekseriyet-i âzâsının intihâb ve tayin etmesi lazım değil miydi? Fırkanın îrad ve mesârıfına dair bir kerre bile merkez-i umumîye malumat verilmedi. Fırkayı Sadık Bey kendi mâlikânesi hâline soktu. Kalemlere varınca-

ya kadar bütün memuriyetlere akraba ve eviddâsını doldurdu. Bunlara maaşlar veriyor. Şirket-i inhisâriye hükûmetle münasebette bulunuyor ve ondan bazı şeyler istiyor. Bundan merkez-i umumî haberdâr mı? Sadık Bey fırkanın mührünün üstüne, tavuk kuluçkaya yatar gibi yatmış, kımıldamıyor. Bu mühür keyfe-mâyeşâ basılıyor; basılan şeyler kontrole tâbi olmuyor. Her yerde âdet ve kaidedir ki fırkaların mühürleri bir kutuya konup merkez-i umumî âzâsından birkaçı mühürler. Mühür, hey'et-i umumiye huzurunda fekk olunur. Mühürlenecek evrak hazırlanmıştır. Heyetin tedkikinden geçer ve mühürlenir. Badehû yine kutuya konup üstü mühürlenir ve mühür başka zamanda açılmaz. İşte bunlara inhisâr; yapanların heyetine de şirket-i inhisâriye derler. İşte demek ki fırka da İttihad ve Terakki Fırkası gibi oldu. Bütün âlemin sebab-i tenkîd, sebab-i itiraz u hücûm bildikleri aynı şey, bizim fırkada da, bir diyecek var mı!? Vücut buldu!..

Herkes sükût içinde idi. Ben yine devam ediyordum:

— Bir de bu zât fırka âzâsının yabancı ve kuru kalabalık ad, nâm, nâmus ve mevcûdiyetleri âlet ettikleri suidarelerine mânen iştirak ettikleri bu kısmı aleyhinde, türlü tezvîrâtta bulunuyorlar. Ezcümle Gümülcineli bizi hocalar nezdinde dinsizlikle ithâm ediyor ve bizi dolandırıcı diye bütün âleme ifşâatta bulunuyor.

Sadık Bey: — Ben Sabahaddin Bey gibi bir ada-

mı fırkaya kabul etmem. Siz onu fırkaya sokup reis yapacaksınız. Kuvet ve nüfûzu elimden alacaksınız. Bundan dolayı sizi fırka işlerinden uzak tutuyorum.

Ben: — Peki, bu sebep ve iddianız doğru olsa bile, biz merkez-i umumî âzâsından iken bu işi nasıl yaparsın, demek böyle korkun var. Sizi temin ve tebşîr ederim ki Prens böyle bir fırkaya girmez. Zaten böyle bir teklif ve teşebbüs de yok. Ne o istedi; ne de bizim aklımıza geldi! Artık korkunuz kalmasın! Sabahaddin Bey'den bize ne. Bu senin evhâmın!...

Yine herkeste sükût mevcut idi. Gümülcineli'nin kurduğu âmâle varmak için, bizi ortadan çıkarması; bunun için de Sadık Bey'i elde etmesi lazımdı. Meğerse Sadık Bey'i elde etmek için Prens'in fırkaya girmesi gibi, ne kendisinde ve ne de bizlerde hiç bir fikir olmadığı halde, Gümülcineli, Sadık Bey'i "Onlar Prens'i fırkaya sokup seni atacaklar!" diye fitillemiş ve bu sayede tamamiyle kendisine bend etmiş imiş. Sadık Bey basit zekası, çok safderûnluğuyla bunu, bu derdini, lüzum da olmadığı ve sırası da gelmemiş iken, damdan düşer gibi söyleyivermişti.

Ben: — Bu beyânâtta sonra ancak bir noktada ısrâr edeceğim. Gümülcineli diyormuş ki, biz bir kumpanyadan para dolandırmışız. Bunu Halaskâr Zabitle söylemiş. Onlar bize çattılar. Biz lâzım gelen cevabı verdik. Sonra işi tahkîk ettiler. Adem-i vüsûkunu, iftirâ-yı mahz olduğunu öğrenince Gümülcineli'ye gidip tahkîr ettiler ve "Böyle iftiralar namussuzluktur; yahut ispat et!" dediler. Bunun bence hükmü yok. Şimdi hu-

zurumuzda iddia ediyorum ve "Biz dolandırıcı isek sizinle teşrik-i mesâîye layık değiliz. Bu, namus meselesidir. Namusumuzu temizlemeye azm ettik. Ya bunu etmeli; veya müftêriye layık olduğu muameleyi yapmalı!" diyorum.

Sesler: — İspat edilmeli!..

Gümölcineli: — (Prens Sabahaddin aleyhinde türlü şenî' sözler söyledikten sonra) Dolandırıcılık meselesini ispat edemem. Bu benim zannımdır. Zannımdan beni kimse men'edemez.

Ben: — Vâkıa kimsenin zannına manî olunamaz. Fakat zan ile de insan ithâm edilebilir mi? Madem ki senin zannındır; zan, vakî olmuş bir şey gibi herkese nasıl söylenir? Bu ne rezalettir? İthâmı mûcib bir cürüm olmadığı takdirde herkesi, herkes namuslu tanımaya mecburdur. Namuslular ve edebîliler böyledir. Cürümsüz biri hakkında suizan haksızlık ve hatta edepsizliktir. İnsanlar hüsnizanna memurdur. Berâat-i zimmet asıldır. Avukat isen, bunu herkesten iyi bilmen lazımdır.

Artık mücâdele-i lisâniye harâret-i tâmmesini almış, gürültü ve hareket çoğalmıştı. Belki de bir mudârebe zuhûr edecekti. Bu esnâda Şaban Efendi de Gümölcineli gibi aynı tarzda sözler söylemiş, ondan sonra Damad Salih Paşa da söz almış; o da Prens aleyhinde türlü sözler söylemiş ve fırkaya kabulünün gayri mümkün olduğunu beyan etmiş, ben de kendisine şu cevabı vermiş idim:

Ben: — Salih Paşa! Siz, şu sözleri söylüyorsunuz; fakat bir defa onunla hısım akrabasınız. Sonra burada hakk-ı kelâmınız yok. Hatta hangi salâhiyetle buraya giriyor, merkez-i umumî müzakerelerinde hazır bulunuyorsunuz? Ne müessis, ne de hey'et-i merkeziye âzâsındansınız. Başka delile hacet yok. Kendin işte ispat ediyorsun.

Bu sözler üzerine Salih Paşa sözünü bıçak gibi kesip kat'î bir sükûta mecbur olmuş. Münevverân takımından birkaçı daha söz alıp söylemiş, artık mesele ve hakkın hangi tarafta olduğu da iyice tevazzuh etmiş idi. Artık hey'et münakaşayı men'edip tarafeynin arası bulunması, yolsuzlukların önü alınması ve fırka umûrunun tanzîmi hususlarına karar vermiş ve istifamızı da kabûl etmemiş idi. Bunun üzerine tekrar söz alıp metâlib-i âtiyeyi dermeyân etmiş idim:

— Madem ki te'lîf-i beyn, tanzîm-i umûr arzu ediyor ve istifamız kabul edilmiyor; o hâlde şerâit-i âtiyenin kabûlü lazımdır:

1. Merkez-i umûmînin haberi olmaksızın hiç bir şey yapılmayacak.

2. Fırkanın hesâbâtı merkez-i umumîde rü'yet edilecek.

3. Merkez-i umumînin mührü bir kutuya konup âzâdan üç kişi tarafından mühürlenecek.

4. İntihâb heyeti, merkez-i umumî tarafından intihâb olunacak.

5. Fırka Sadık Bey'in bir çiftliği hâlerinden kurtul-

mak için Sadık Bey ailesiyle buradan çıkacak.

6. İctima günleri muayyen olacak.

7. Dolandırıcılık isnadından dolayı bize tarziye verilecek.

Bu meselede akıl erdiremediğimiz, Mustafa Sabri Efendi'nin vaziyeti idi. Bu zât açıktan açığa onlara iltihâk etmiyor, bizi de tasdik etmeyip sükût ediyordu. Biz kendisini iyi diye tanırdık. Onun da bu vahim suistimâlât önünde bize iltihâk edip bağıracağını zannediyorduk. Halbuki mumaileyh bu suistimâlâta karşı isyân ve tuğyân etmiyor, sade bize hak vermekle iktifa ediyor, fakat şirket-i inhisâriye tarafından görülüyordu.

Bu teklif Sadık Bey'in ailesiyle başka bir hâneye gitmesi talebinden başka kâmilten kabûl edilmişti. Artık guyâ işler tanzîm olunmuştu. İctimâ günleri geliyorduk. Bize adî bir iki evrak veriyorlardı. Bir müddet böyle devam etmiş, fakat yine inhilâl etmemiş, bu sefer de ashâb-ı mesâlihe ictima zamanlarının hâricinde, hatta geceleri randevu veriliyor ve o zamanlarda davet ediliyor, yine işler gizlice görülüyordu. Hesap yine verilmemişti. Mühür yine kutuya konmayıp Sadık Bey'in yedinde kalmıştı. Artık iş suiniyet, suiudare, itirazsız bir surette âşikâr idi. Islâh çaresi de yok idi. Bu derece fesada varan bir fırkada durmak namussuzluk idi. Münevverân, birden istifa edecek idik. Fakat intihâbâta başlandığı bir sırada fırka inhilâl edecek, hükûmet istinâdsız kalacak, İttihadçılar yeniden ekseriyet yap-

cak idi. Fırka durursa belki bir hüsn-i tesiri olurdu. Bu mülâhaza, bu fikrimizin kuvveden fiile îsâlini bu günden, yarına talik ettirip duruyordu. Bu esnada Lüt-fi Fikri Bey gazetesinde fırka aleyhinde neşriyata başlamış, ahvâli, mübâyeneti, bir nebze yazmıştı. Artık hiç birimizin fırkaya uğradığımız da yoktu. Bu esnada Balkan Muhârebesi de başlamış, İsmail Hakkı Paşa ve ben vazîfe-i askeriyyeye davet edilmiş idik. Haydarpaşa'daki Tıbbiye Mektebi, bütün hastahânele-riyle beraber idareme verilmiş ve binbeşyüz kadar yaralı ile doldurulmuştu. Artık münhasıran ve geceli gündüzlü hastahanede yaralılar ile meşgul idim. Hâsılı artık Münevverân'ın fırkada maddeten alâkaları kalmamıştı.

Sadık Bey ise davet olunduğu hizmet-i askeriyyeye gitmeyip o lüzûm zamanında, vatan hizmetinden istinkâf ile Harbiye Nazırı nâzım Paşa'ya rica ile terhis olunmuştu.

Artık fırka müzmin bir hastalığa düşüp de niha yet can çekişmeye başlayan bir hasta gibi olmuştu. Münevverân takımı istifâ etmemiş ise de çekilmiş, şübeler maddeten kalmamıştı.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası nâmına yalnız merkezde şirket-i inhisâriyeden mürekkeb ve adedi hadd-i nizamîden pek nâkıs bir heyet-i merkeziye ve kağıt üzerinde şubeler kalmıştı. Böyle, merkez-i umumînin nısfından fazla âzâsı çekilince bir umumî kongre yapıp reis ve âzâ intihâb ve hadd-i nizamîye iblâğ etmek zaruri iken yapılmamış, ortada yalnız şirket-i inhisâriye

kalmıştı. Zaten onlar keyiflerine, hoş hâllerine karışacak kimseyi istemiyorlardı. Yalnız kendileri bütün bir fırkayı temsîl etmek küstahlığında bulunuyorlardı. Bizim çekilmemiz, onların gökte arayıp da yerde buldukları bir şeydi. Buna nazaran fırka artık inhilâl etmiş demekti. Zaten Sadık Bey de bizzat Hürriyet ve İtilaf kulüplerinin faaliyetini bir beyanname ile tatil etmişti. Artık bu şirket-i inhisârîye bir muhârebe esnasında vefat edip de, bir müddet vefatı askerden saklanan bir padişah gibi bu mevtanın vefatını saklıyor, onu hâlâ ber-hayât göstermek sahtekârlığını yapmak vaziyetinde bulunuyordu.

Sadık Bey'in haremi de fırka işlerine karışıyor; zaten Sadık Bey artık haremden çıkmadığından işler orada görülüyordu.

Bizler gittikten sonra artık Gümülcineli'nin âmâl-i nâ-lâyıkasına mümânaat edecek kimse kalmamıştı. Artık istediği gibi oynuyordu. Evvelce kendi hakkında zan ve şüphede bulunan Sadık Bey'in tımarına girmiş, onu tamamiyle avucuna alıp bir bonmarşe bebeği gibi oynatmaya ve emel ve hırsına âlet etmeye başlamıştı.

Biz gittikten sonra Gümülcineli işe devam ediyor ve merhum Damad Salih Paşa'yı kendisine haylûliyyet veya tefâvvuk edebilir bir istibdâdda gördüğünden usta canbaz olan Gümülcineli bu defa da onu ipten devirmişti. Onlarla beraber, Prens Sabahaddin ve Münevverân aleyhine köpüren Salih Paşa'ya bu sefer sokakta tesadüfimde, Gümülcineli aleyhinde ateş püs-

kürdüğünü ve kendisinin fırkadan çekildiğini söylediğini hayretle görmüş ve içimden "intikâm-ı İlâhîdir" demiştim. Fırkadan çekildikten sonra merhum Salih Paşa Prens'le de gidip görüşmüş idi. Şimdi Gümülcineli, Salih Paşa'yı da defetmişti. Bu sefer sıra Şaban Efendi'ye gelmişti. Gümülcineli ne yapıp yapıp Sadık Bey'in "gölge" dediği bu adamı da Sadık Bey'e kötülemiş ve aralarını türlü fesadlarla bozup nihayet onu da istifaya ve fırkadan, bir daha girmemeye and ve şart ederek çekilmeye mecbur etmişti. Biz bundan haberdar değil iken bir gün Babıalî caddesinde Şaban Efendi'ye tesadüf etmiştim. Mumâileyh bizimle küskün ve ictimâda Prens ile bizim aleyhimize fevkalâde şiddetli bir lisanla atmış tutmuş iken vedâdkâr bir çehre ile yanıma gelmiş, konuşuyor ve aynı zamanda bütün şiddet-i mevcûdesi ile Gümülcineli aleyhinde bulunuyordu. Onu şerîr ve habîs; Sadık Bey'i ahmak ve budala nâmlarıyla tavsîf ediyordu. Ben de "Ya!... Şaban Efendi... Böyle mi olacaktı?.. Hani eski günler!.. Şimdi yaptıklarına pişman mısınız?" demiş ve bunun da bir adâlet-i İlâhiye olduğunu yüzüne söylemiştim.

IX

Hürriyet ve İtilâf'ın Na'sı

Artık Sadık Bey ve Gümölcineli benim ve arkadaşlarımın aleyhinde ateş püskürüyor; Sadık Bey mevki-i iktidara geçtiği vakit ilk iş olarak beni asacağını önüne gelene söylüyordu. Bâhusus benim aleyhimde pek şiddet gösteriyor, "Beni halk nazarında iki paralık eden, bütün haysiyyetimi bitiren odur" diyordu. Filhakîka Sadık Bey'in cehlîni, rahavetini, cibilliyetsizlik ve idaresizliğini; bâhusus suistimâl ve para meselelerini ortaya koyan ben idim. Onun bu nokta-i nazarından hakkı vardı.

Gümölcineli'ye artık mâni' bir şey kalmamıştı. Sadık Bey tamamiyle avucu içinde, hocalar ise onun dindarlık maskesinden dolayı emri altında idi. Demek artık kalmamış olan fırka nâmına Sadık Bey perdesi

arkasında yalnız Gümülcineli kalmıştı. Gümülcineli maksadına nâil olacak bir devreyi idrak etmiş idi. Bunun için evvela fırkayı mevcut ve hem kuvvetli ve âmir-i yegânesi kendisi olduğunu gösteriyor, herkes de böyle zan tevliidine çalışıyordu. Maksada nâil olmak için bu da lâzımdı. Bir taraftan da dahiliye nâzırı olmak için Sadık Bey'i Kâmil Paşa'ya musallat etmiş idi. Bunun için dahiliye nâzırı Reşid Bey'in de aleyhine kıyâm etmiş ve onu defederek yerinin açılmasına çalışıyordu. Bu teşebbüsâtı işitince, biz hiç olmazsa buna haylûlet etmek için bir taraftan fırkanın artık mülga gibi bir hâlde olduğunu her tarafta işâa ve hem de hükûmet erkânına müracaat ediyor idik. Gümülcineli'nin dahiliye nezâretine tayini teşebbüsü üzerine biz-zat ben Kâmil Paşa ve Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi'ye gitmiş, böyle bir şeyin aslı olup olmadığını ve İsmail Bey'i nezârete tayin etmek fikrinde olup olmadıklarını sormuş ve tayin ettikleri takdirde hükûmete lisan ve kalemimiz ve bütün kudretimizle muhâlefet edeceğimizi beyan etmiş ve onlardan da: "Hayır, öyle şey mi olur? Bırak oyalansın!..." cevabını almıştım. Rumeli'de şiddetli muhârebeler olup evlâd-ı vatanın kanı sel gibi akıtıldığı bu sırada, Sadık Bey sanatı başına gidecek, yani bir kıt'a-i askeriyeye iltihak edecek iken böyle şeylerle uğraşılıyor; hatta Nazım Paşa nezdinde türlü teşebbüsât ve müz'ic ibrâmâtta bulunarak Gümülcineli'yi de askerlikten kurtarıyordu.

Gümülcineli dahiliye nezâretine geçmek teşebbüsünde muvaffak olamayınca Reşid Bey'in katli için bir

cemiyyet-i hafıyye teşkıl ediyor, bunda da muvaffak olamayınca Halaskâr Zabitler'i toplayıp Kâmil Paşa aleyhinde kıyâm tertib etmek istiyor. O da olmayınca Kâmil Paşa aleyhinde Nazım Paşa ile bir kıyâm ve inkılâb tertibine teşebbüs ediyordu. Artık bu şirket-i inhisâriye umûr-ı hükûmete müdâhale etmeye ve hükûmeti ellerinde bezîçe etmeye, her gün ve her saatte, her sûretle savaşıp duruyorlardı. Bu devrede Gümülcineli'nin hayât-ı mesâîsi ancak dahiliye nezâretini yakalamak ve yordakçısı Basri Bey'in de bir nezârete veya mâbeyne hulûlüne yardım etmekten ve Sadık Bey'in bütün hayât-ı mevcûdiyeti ise bu iki adamın hırs-ı câhlarını tatmîne masrûf olmaktan ibaret idi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın cenâzesi nâmına yapılan siyasî ve ictimai icrâat-ı mühimme ve âyîn de işte bunlar idi.

Tam bu esnada İttihadçılar ortaya çıkıp hükûmete geçmişler, Gümülcineli'nin hırsına nihâyet vermişler ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın cenazesini ortadan kaldırmışlardı. Sadık Bey bütün kuvvet-i mevcûdiyeti olarak yalnız bir mühürle hudud hâricine kaçmış, fırkayı oraya nakl ettiğini iddia eder olmuştu. Hâlbuki bu hareket olsa olsa fırkanın na'ş-ı merhûmunu bir yere nakletmek olurdu.

İttihadçılar beni ve Gümülcineli'yi hapsedmişlerdi. Hapishânede birtakım kimselerle beraber Ali Kemâl, Kıbrıslı Şevket ve Filibeli Hilmi Beyler de vardı. Dargın olduğumuz hâlde ve iktidara geçerse bizi asacağını söyleyip durmuş olan Gümülcineli ile artık

zarurî konuşuyorduk. Kendisine herkesin içinde şunları söylemiştim; o da tuhaf ve kendine mahsus bir sırıtma ile sözlerimi dinleyip dişlerini göstermekten ve sukût etmekten başka bir şey yapmamış idi. Herkesle beraber onun o vakte kadar vefâkârı olan Şevket Bey de artık anlamış, sözlerimi tasdik etmişti. Demiştım ki: "Gümülcineli!.. Bu günlerin, bu felâketlerin yegâne sebebi sensin. Hırsının uğrunda âleme fesad verdin, bu fırkayı dağıttın. İbtidâ, fırkadan bizim çıkmamıza savaştın. Haydi biz fena idik, pekiyi; kendine şerîk olup bizim aleyhimizde beraber hareket ettiğin kimseler de mi fena idi? Fena idiyse neden onlarla teşrîk-i mesâî ettin? İyi idiyse, neden sonradan onları da fırkadan attın? Biz gidince Salih Paşa ile, o gidince Şaban Efendi ile uğraştın. Bir şahsın gölgesini bile şahıstan ayırmak gibi fevka't-tabîa bir işe muvaffak oldun. Eğer şu İttihadçılar yetişmeseydi, sonunda Sadık Bey'i de atıp yalnız bir sen kalacaktın. Bu senin fesaddaki mahâretin, hırsdaki şiddetin nedir? Bunları, hep başta olmak, her şey elinde olmak, her şey kendi keyfince yapılmak arzusuyla yapıyorsan, arzun keşke selim ve meşrû olsaydı da keşke yapaydın, keşke biz de sana itaat edeydik. Fakat bir tane dürüst hareketin yoktu ki. Senin hulâsan hep tegallüb, hep istibdâd, hep dahiye nâzırı olmak!... Hep devlete, millete ve insâniyete muzır şeyler. Şimdi gördün ya! Hepsı de gitti; fakat bize de oldu." Filibeli Hilmi Bey de bu sözleri işitti.

Hapishânedan beni hudûd hâricine çıkardılar. Arnavutların, Manastır'daki dağa çıkan zabitlerin

kıyâmına, Halaskârların hareketi inzimâm edince İttihad kabînesi düşmüş, yerine gelen kabhine Halaskârlar ihtilâl ve icraât-ı fi'liyye yaparak kabîneyi devirmediginden, ne sûretle mevkie geldiğini anlayamamış, muhâlifliği kabul etmeyip kendini bîtaraf addetmiş idi. Bu kabîneler bir iki genç müstesna olmak üzere pek müsin, tahsilleri nâkıs, zihniyetleri pek eski, faaliyet ve enerjiden, hiss-i fedâkârîden mahrûm, can ve mal kaygusunu, rahat ve keyif emelini, her umumî ve vatanî düşünceye, her maksada tercih eden zevâtan mürekkebdî. Zamanları acz ve keşmekeş ile geçmekte idi. Balkan Muhârebesi gibi bir belâ-yı azîm de onların aczlerini arttırmış ve büsbütün şaşırtıp pusulalarını kaybettirmiş idi. Bu kabînelerde en büyük bir zihniyet ve gâye-i makâsıd olarak "Bîtaraflık" gayret ve hareketi görülmüştür. Bu zihniyet ile İttihadçıları değil, ibtidâ kendi tarafdarlarını mahvetmek için çalışıyorlardı ve İttihadçıları artık ebediyyen mahvolmuş addetmek gafletinde bulunuyorlardı. Kendilerine, "Bastığınız dalı baltalıyorsunuz" dediğimiz vakit ise "Biz, şunu bunu umûr-ı hükûmete müdâhale ettirip İttihad hükûmetleri gibi olamayız!" diyorlardı. Bu son söz bir taraftan, yani şirket-i inhisâriyenin harekâtına nazaran doğru; diğer taraftan, yani hayât-ı meşrûtiyete adem-i tevâfuku cihetinden yanlış idi. Bu zihniyetteki hükûmetlerce bizlerin selâmet-i umûr nâmına olan ihbârât ve irşâdâtımız da asla mesmu' değildi. Bâhusus Münevverân takımı fırkadân atılmış, kuvvetsiz ve kuvvetin ise şirket-i inhisâriye tarafından olduğuna Gümölcinelî'nin

gayreti sâyesinde sâhib olduklarından bizlere asla ehemmiyet vermiyorlardı. Hatta Kâmil Paşa evvelce hükûmete geçmeden evvel beni haber göndererek çağırır ve hiç bekletmeden salonda kapıya kadar gelerek istikbâl ve yine ricama rağmen oda kapısına kadar teşyi' ederken, şimdi bir mühim iş için gitsem bir saat bekletir ve ayakta bir lakırdı konuşur ve yürür giderdi. Hâlbuki ben diğerleri gibi ne kendisini ve ne de diğer hükûmet âzâsını tacîz edenlerden değildim. Kâmil Paşa'yı hükûmeti zamanında ancak üç veya beş defa ziyaret etmiştim. Bütün âlem ise hükûmeti bizim idare ettiğimize kâni' idi ve onların aczi bizim üzerimize yükleniyordu. Muhâlefet ve mücâhede uğrunda perişân olmuş, haksız olarak türlü felâkete uğramış, memuriyetini kaybetmiş, servetini, ticaretini zâyi etmiş hatta aç bî-ilâc yüzlerce kimseler vardı. Bunların yaptıkları hidemâtın mükâfatı şöyle dursun, hiç olmazsa zayi' olmuş haklarını vererek terfîh-i hâllerinin temin edilmesini söylüyorduk. Esmânı mümkün olamıyordu. Hâlbuki onlar bizi ihkâk-ı hak hususunda çalışmıyor diye hodgâmlıkla teşnî' ve ta'yîb ediyorlardı. Ne hükûmete, ne onlara haber anlatamıyorduk. İki cami arasında kalan bînamaza dönmüş idik. İşin de en firâklı kısmı bu idi. Hâsılı hükûmetin ahvâli ve şirket-i inhisâriyenin harekâtı bize bir derd-i azîm ve büyük bir yüz karası olmuş, İttihad hükûmetini devirdiğimize devireceğimize bizi bin pişman etmişti. İttihadçılar giderse işler düzelir diye ettiğimiz zannın sathîliğini görüyor, hatamızın cezasını çekiyor ve İttihad cemiyeti-

nin hükûmeti-nin bizimkilere rüchânını görüyorduk. Hâsılı bîgünâh olduğumuz, hatta hizmet emel-i sâfıyla çalışmış, zahmetlere, felâketlere katlanmış, türlü fedakârlıklar etmiş iken, kabahat ve yüzkarası kazanıyorduk. Bir taraftan da bu ahvâl ile bir gün kellemizin, muârizların eline düşeceğini muhakkak bir surette görerek müteallim oluyorduk. Bu hâl üzere, İttihadçılar mevki-i iktidâra gelinceye kadar yaşıyorduk.

HAMİŞ: Şu parça, Halaskârlar'a aid makalede unutulmuştur:

Mahmud Şevet Paşa istifa etmiş, Nazım Paşa harbiye nâzırı olmuştu. O sırada İzmir'de tahşid edilen ve Müşir Abdullah Paşa'nın emrine verilen ordu zabitânı arasında, Altıncı alayın birinci taburu kumandanı Hüseyin Avni Bey⁽¹⁾ delâletiyle gayr-i memnûnlar bir grup teşkil eylemiş ve bu hey'et, bütün orduya bir tamim ile umumî bir kongre yapmıştı. Bu kongrede İttihad ve Terakki hükûmetinin idâre-i hükûmette gösterdiği adem-i iktidâr ve zulüm esbâb gösterilerek, kabînenin hemen tebdîli ve Meclis-i Mebusân'ın lağvı talep edilmiş ve aksi hâlinde Prens Aziz Paşa fırkasının Dersaâdet'e hareketi mukarrer olduğu hakkında mumâileyh Binbaşı Hüseyin Avni Bey vasıtasıyla Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya bir arıza gönderilmişti. Nazım Paşa arızayı müsteshaben meclis-i vükelâya git-

(1) Bilâhare taklîh-i hükûmet meselesinde maznûnen taht-ı tevkîfe alınmış ise de sonra beraat ettiği hâlde tekâüde sevk edilmiştir. Gayûr, zekî, hamiyetperver zâbitânımızdandır.

miş, müteâkiben bir saat sonra Said Paşa kabînesi istifasını vermişti.

Halaskâr zabitlerden gayret ve metânetleri cihe-tiyle bahriye zâbitânından Aşkî Bey ile erkân-ı harb kolağalarından Hilmi Bey ve berrî zâbitândan Hasan Âlî ve maatteessüf ismini hatırlayamadığım ve grubun muhtırasını Şûrâ-yı Askerî'ye bizzat gidip veren mülâzımı zikr etmek bir vazîfedir. Daha varsa da kendilerini bizzat tanıyamayıp burada zikredemediğimden müteessifim.

X

Sadık Bey'in Tasvîri

Sadık Bey 48 yaşlarında, esmer benizli, kısmen ağarmış saçları kestane renginde, seyrek ve küçük sakallı, az bıyıklı, değirmice çehreli, kemikleri küçük, cüsse ve bedenine göre gayr-i mütenâsib ve irice, zayıf, alçak boylu, bacakları ekmekçi çırağı bacağı tarzında çarpık olup lisân-ı tıbda "jenovarum" ismiyle müsem-mâ hastalığa mübtelâ paytak bir zâttır. Başı biçimsiz, zaviye-i vechiyyesi küçüktür. İlk görüşte hey'et-i umumiyesiyle insana cılız ve hastalıklı büyümüş bir insan tesiri verir. Süvari miralaylığından mütekâiddir. Terbiyesinde ve muâmelâtında bir kibar ve necîb hâl yoktur. Bu cihetten bir mahle seviyesindedir. Ne şark, ne de garp âdâb-ı muâşeretini bilmez ve onu bilmediğini bir noksan addeder hâllerde göstermez. Bilakis onları, bir lüzûm-ı zarûrî-i medenî gibi telâkkî etmediğini her hâl

ve muâmelesi işrâb eder.

Tabiatı uyuşuk, sönük; harekâtı mütereddidâne ve battîdir. Tabiatındaki uyuşukluk, fıtratındaki incizâb ve vecde meyil, perişanlık, süflîlik, kendisini dervişliğe sevketmiş ve Melâmîliğe intisab etmiştir. Bu suretle de ne fûnûn-ı askeriye, ne ulûm-ı müsbeteye, ne edebiyata, ne sanayi-i nefiseye, ne ilm-i hukuk gibi ilimlere heves etmeyip ancak tasavvufa sülûk ve tarikatta bir nebze felsefe serpintisi ile ıslanmış birkaç kelâm-ı kibâr ve cümel-i hikemiye öğrenmiştir. Uyuşuk ve müncezib tabiatı dervişlik ile daha ziyade artmış ve kendisine "mistik" denilen hâli vermiştir. Yani Sadık Bey bir tekve köşesinde senelerle esrar çeke çeke istiğrâka dalmaya alışmış bir derviş gibi dalgın ve bir vecd-i meçhule garîk olmuştur. Mısır'da şâribü'l-leylî ve'n-nehâr altı senelik hayat da dimağında tesirler yapmıştır. Elsine-i garbiyye ve şarkıyyeden birini, hatta Fransızca'yı bile bilmez. Binaenaleyh garb medeniyetine ve efkâr-ı cedîdeye bigânedir. Hatta kendisinde efkâr-ı cedîde-i medeniyeye karşı bir husûmet-i zımniyye bile vardır.

Dervişliği o derecedir ki bir misafir kabul edeceği vakit gecelikle kabul etmeye bir beis görmez, fırka müzakerelerine yakalık takmadan gelir, tam mânâsıyla kendisini koyuvermiş, tatlı hurâfelere kaptırmış bir meczûb-ı İlahîdir. Aptal değilse de müessir bir zekâyâ da malik değildir. Sâlim bir ruh ve zekâ, sâlim bir bedende olur. Cehâleti de zekasının noksanını tazmîn edememiştir. Zeka ve tahsilinin basitliğinden, Sadık

Bey gayet sadedil, süratle kanar, daima ilk intiba altında bulunur. Hatta bu sebebdan daima zevcesinin emri altında hareket ederdi.

Gittiği yolun, girdiği işin içinden dönebilecek, çıkabilecek merâm ve enerjiden mahrumdur. Cevval bir zekâyâ mâlik olmadığından aynı zamanda birkaç şeyi birden muhakeme ve yekdiğeriyle mukayese edemez. Mantığı, kuvve-i tahayyülesi, dervişâne şeylerdedir. Fakat diğer hususâtta eseri bir hâldedir.

Sadık Bey daima ezdâda düşer. Evvelki hareketi sonrakini, efâli akvâlini, akvâli efâlini nakzeder bir zâttır. Aynı zamanda kararsız, kararın icrasında mütereddid, gayet müvesves, gayet vehhâm, her şeyden ve herkesten şüphe eder, nemden hîle kapar, karıncadan korkar. Bu huyları ihtimâl ki kendisinin hâl ve kâlindeki mübâyenetten dolayı, herkesi de kendisi gibi zannederek tevellüd etmiştir. Cesaretli işlere girmesine rağmen cübün ve her işte ibtidâ kaçamak yollarını arar ve tayin eder, giriştiği işin ve rûfekâsının selame-tinden evvel kendi ve mevcudiyetinin muhafazasını düşünür. Evhâmı son zamanlarda o derecelere varmıştır ki, zarflara sürülecek bir zehirle kendisinin zehirleneceğine kâil olmuştur. Hatta daha sonraları Mısır'da, Helyopolis'te oturduğu vakit tramvayda giderken yanına oturan biri tarafından zehirli bir topluiğne batırılarak tasmîn edileceğine inanmış; tramvaya binemez, sokağa çıkamaz olmuştur. Güyâ onun zu'munca yeni bir zehir keşfedilmiş, toplu iğneye sürülürmüş, o iğne insana batırılınca pire ısırды zanneder ve beş dakika

sonra ölürmüş. Sadık Bey hıfz-ı hayat kaygısı ile niha-
yet böyle hurâfâta inanacak raddelerde bir zavallı, bir
deli divâne olmuştur. Bu hususta cehâletinin, sadedilli-
ğinin, vehhâmlığının yardımı olmakla beraber, etrafın-
dakilerin onu tahvîf ile herkesten münasebetini kes-
mek ve ihtilattan memnu' bir mebus gibi avuçları için-
de sımsıkı tutarak istedikleri gibi sevketmek için arası-
ra ona böyle şeyler söylemelerinin de tesiri olmuştur.
Hatta Mısır'da etrafındakiler (Evvelâ Gümülcineli,
sonra Evranoszâde Sami Bey) onu o derece ellerinde
oyuncak etmişlerdi ki, hânesinin önünden geçen birini
bile kendisini öldürmek için gelmiş biri gibi gösterirler-
di. O da hemen hükûmete telefonla haber verir; kendi-
sini öldüreceklerini, muhafaza edilmesini talep ederdi.
Bu hâl haftada lâ-akall iki defa tekrar ederdi. Mısır
hükûmeti de artık Sadık Bey'den bıkmış, bîzârlık getir-
mişti. Hanesini, müsellah olarak içerde bekleyen bir
polis ve dışarıda bekleyen tüfenkli bir jandarmaya kan-
mayarak Sadık Bey yine yaygara koparır, yatak odası-
nın kapısında kayınbiraderi Aziz Efendi'yi silahlandı-
rıp yatırır ve kızlarını da balkona oturtup sokağı taras-
sud ettirirdi. İki kızından biri gece yarısına kadar, on-
dan sonra diğeri sabaha kadar nöbetle balkonda otu-
rurlardı.

Fırkanın devre-i kemâlinde bir müreccah olmak,
her şeyi kendi keyif ve meramına göre icra etmekten,
kendisine gurur dahi gelmişti. Hatta "Devlet demek,
ben demektir!" diyen bir kralı bilâ-pervâ taklîd ederce-
sine "Fırka demek, ben demektir!" derdi.

İnsan tanımakta hiç bir mahareti yoktu. İntihâb ettiği ve etrafına topladığı kimseler, kabiliyet ve ahlâkça şöyle-böyle kimseler olmuştur. Sadık Bey belki de bililtizâm böylelerini toplamıştır. Çünkü o, kendi iz'ân ve ahlâkınca, böylelerini işe yarar telakkî etmiş olsa gerektir. O, bütün hayat-ı siyâsiyyesinde hiç bir iyi adamla geçinememiş, daima başkalarıyla uzlaşmıştır. Sadık Bey'deki dervişlik tabiatına, sonraları, girdiği işin büyüklüğü, buna mukâbil havsalasının mütenâsiben küçüklüğü ve aczi ve işte mevcut olan hayat tehlikeleri yüzünden bir hastalık inzimâm etmişti. Bu hastalık nevrasteni, dâ-i merâk'tır. Son zamanlarında onun ezdâda düşmek, akvâl ve efâlindeki zıddiyet, kararsızlık, tereddüd, vehim ve vesvese gibi hasâilini mübâlağalı bir surette artıran bu hastalık olmuştur. Zaten bunlar, bu hastalığın havâs ve ağrâzındandır. Kezâ bazen mağrur, bazen küçülüp⁽¹⁾ mütevazı olması da bu hastalıktandır. Esasen fikr-i dervişânesinden dolayı tevazu göstermeyi sever bir zat idi. Fakat bu haslet, ondaki hâlet-i rûhiye ve fitriye ile imtizâc edemeyip ecnebî bir hâlde kaldığından tevazu yaptığı esnarlarda bile kibir ve gurur alâimi, kızarmış simâ ve haşîn evzâından, ateşten çıkan ve çıktığı maddenin ateş olduğunu gösteren alevler gibi fışkırıp dururdu. Sonunda ise bu hastalıkla, tevazu da artmış, çoğalmıştı. Yine bu

(1) Meclis-i Mebusân feshedildiği, fırka ve efrâdı için müşkilât ve tehlike çoğaldığı zaman Sadık Bey fevkalâde küçülmüş ve şu sözleri söyler olmuştu: "Beni iğfâl ettiler. Benim başımı nâra yaktılar. Ben fırka falan yapacak değilim ya. Benim yapacağım iş değildi bu, benim neme lâzımdı!.."

hastalık icabı Sadık Bey'de kibir ve gurur, tevazu birbirlerini vely eder, Sadık Bey'i imam feneri gibi döner bir adam hâlinde döndürür dururdu. Sadık Bey'in bu hasâili, siyâsiyâtta da mükemmel sûrette rû-nümûn olmuştur. Siyâsiyâtta riâyâ ve iğfâli her vasıtaya tercihan kullanır; evâmir ve menhiyyât-ı İslâmiyye'ye lâzımı kadar riâyetkâr olmadığı hâlde dindarlık maskesini takar, dini âlet eder, dervişlik ve şeyhlik zihniyet ve kuvve-i cezbiyyesinden istifade etmek ister; bir taraftan da Rum ve Ermenilerle teşrîk-i mesaî eder⁽²⁾, muâmelât-ı şahsiyyesinde olduğu gibi, siyâsiyâtta da bir meslek-i vâzıh ve müstakîm takip etmez.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın rûh-ı siyâseti Sadık Bey'in seviyye-i irfânı, zekâsı, mizâcı, malı ve tarz-ı siyâsetiyle taban tabana zıt olduğu hâlde Sadık Bey o fırkaya girmiş idi. Fırkanın programını Sadık Bey yap-saydı, program başka olurdu. Fırkanın programına onun bir kelimelik fikri bile girmemiş, karışmamış olduğundan, program olduğu tarzda meydana çıkmıştı. Sadık dürüst-ahvâl bir zat olsaydı, ya kendi fikrine uymayan böyle bir programı olan fırkaya iltihâk etmez, veya programı kendi yapardı.

Hâlbuki kendisi yapsa fırkanın hakikî müessisle-

(2) Sadık Bey, Rum ve Ermeni kuvvet ve şahıslarından hiç birini tanımaz iken, Münevver takımı tarafından onlarla temasa konmuş ve ilk gayreti, Münevverânı aradan çıkarmaya masrûf olmuştu. Sonraları bir taraftan Hocalarla Hoca gibi çalışırken, bir taraftan da Hınçak'larla sıkı bir münâsebetle teşrîk-i mesaî etmiştir.

ri ve hakikî nüfûz sahipleri çekilecek, Sadık Bey fırka-yı kendi kendisine teşkîl edemeyecek, fırka meydana gelmeyecekti. Sadık Bey maksadına vusûl için her şeye katlanır, her şeyi caiz görür bir zât olduğundan, bu şerâit dairesinde dahi fırkaya girmiştir.

Hülâsa Sadık Bey kâbiliyetçe dündür. Bir teşkilâtta bir yer işgal edebilir; fakat asla baş olamaz. Olursa bir iki şahsın elinde bazîçe ve şunun bunun âmâline, hırsına âlet olur. Yalnız da hareket etse, kuvve-i karîbeye gelmiş bir işi bile yüzüne gözüne bulaştırır, berbad eder. Hele büyük bir işi asla kavrayıp idare edemez; teşkilâtın kendi kendisine tefessuh ve zevâline sebebiyet verir.

XI

Gümölcineli'nin Seciyeleri

Otuzbeş yaşlarında, mutavassıt kâmette, sıhhati yerinde, yakışıklıca, esmer benizli, siyah saçlı, burun delikleri pek geniş, kabarık, başı ve zâviye-i vechiyesi hadd-i nisâbında, güldüğü vakit ağzı kulaklarına doğru gidip dişleri meydana çıkararak güzel bir simâyı andırır. Nazar ve melâmih-i vechiyesinde iyi ve hakikaten beğenilecek şeyler hakkında dahi daima istihza, beğenmemek, hırs-ı tefavvuk, âmiriyyet-i şöhret ü câh hayâl ve âsârı mevcuddur. Gümölcine'de bir aileden doğup büyümüş, mekteb-i hukuktan mezun, Türkiye kavânîn-i hukûkiyye ve şer'iyyesine oldukça vâkıf olup müddeî-i umumîlik etmiştir. Tahsili pek sathî, Fransızca harf-i vâhid bilmez, ulûm-ı müsbete, felsefiyye ve edebiyat gibi şeylere asla meyletmemiştir. Gayet zeki olduğundan sathî nazarlar önünde kemâl-i mahâretle cehl ü noksanını setr eder.

Fıtrat-ı rûhiyyesi cihetiyle Sadık Bey gibi sönük değil, bilakis fevkalâde âteş-nâkdır. Hilkatte misline

nâdir tesadüf olunan tiplerden biridir. Metin ve sabit bir seciyesi yoktur. Her gün değişir ve her günün tebeddülü de birbirine zıttır. Zamana, hâle, insana göre akîde ve emel gösterir; fakat hiç biri de kendi akîdesi ve emeli değildir. Kendi akîde ve emelini herkesten saklar. Doğru söz söylemez, işi gücü iğfâl ve riyâdır. Bu hususta onun gösterdiği maharet devamlı olabilseydi harikulâdedir. Bazan en mutaassıb Müslüman, bazan koyu dinsiz olur, icabına göre farmason, vâiz-i hoca, şeyh, derviş ve ilh... olur ve bunda asla bir tereddüd göstermez veya bir emâre-i vesîle-i şüphe vermez. Menhiyâtın hepsini işler. Bir çapkını elde edecekse onunla çapkınlığın en şenîlerini yapar ve ahlâk ve namus aleyhine yürür. Bir dindar iğfâl edecekse hemen hoca ve şeyh olur; dinsizler ve farmasonlar aleyhine kıyâm eder. Gayet şiddet-perver ve vaziyetinden emîn olduğu vakit en büyük hücumları yapar. Eğer muârizi cesur ve kavî çıkarsa, hemen susar ve kaçır. Kötülük etmek için Sadık Bey gibi, bir hırs, bir sebep ve sâik tesiriyle değil, durup dururken ve hatta hiç lüzumu yokken en büyük fenalıkları yapar ve sonra da yaptığından keyif ve zevk duyar bir nâdire-i hilkattir.

Hırs-ı câhı, en bâriz olan hasletidir. Bu uğurda her şeyi irtikâb eder. İnsanları öyle iğfâl eder ki bu hüneri İblis-pesendânedir. Fitne ve fesat en esaslı, en cibillî bir vasfıdır. Hiç bir kimsenin veya bir heyetin hiç bir iyi işine, hiç bir terakkîsine, hiç bir hüsn-i muâşeretine, hiç bir saadetine tahammül edemez; hemen zevâl ve perîşânîsine yürür. Bunun için de onlara,

oralara fitne ve fesat koyar. Hele kendisine ve kendi emellerine muzır gördüğü insanlar arasına bir an bile gecikmeyip fitne ve fesat tohumu bırakır. Onun bütün zekâsı, bütün noksan malumâtı, hâsılı bütün mevcûdiyyeti, hırs-ı câh yolundaki meramına muhtas ve masrûftur. "Neron"lar kadar zalim ve gaddardır. Hırs-ı câh uğrunda babası dahî olsa kıyar ve kıştır kıştır keser. Dahhâk-ı Zâlim gibi, gadr u kahr edip zevk almak cibil-liyyeti o kadar gaddardır ki böyle bir zevk için bir İstanbul'u yakmak bir Türk milletini kesmek lâzım gelirse yakar, keser; sonra da seyrine geçip eğlenir. Hem de kalbinde zerre kadar merhamet, vicdânında ufak bir ıztırâb bile hissetmez. Mütereddid değildir. Meramını sür'at ve katiyyetle, fakat kaplan tarzında icra eder. Anûddur, emel-i bâtılında, hiç kimse onu vazgeçiremez, korkutulursa döner, fakat bir fırsat zuhûr ederse yine o emeline avdet eder.

Kendisini pek iyi tanıyan ve idam hükmü yediği ni bir mahkemede söylediği için bîtaraf olan Yüzbaşı Kâzım merhum, Mahmud Şevket Paşa'nın katli muhakemesinde:

"Teşkil edeceğimiz kabîne Kâmil Paşa'yı sadrazam, Prens Sabahaddin'i hâriciye nâzırı, Reşid Bey'i dâhiliye nâzırı yapacaktık. Vâkıa Gümülcineli'ye de dâhiliye nezâreti va'd edilmiş ise de sade muhâliflerinin değil, bütün insâniyetin düşmanı bir adam olduğundan, sonra da vücudunu kaldıracaktık! (Sabah gazetesi, 8 Haziran 1329, numara 5360)" demiştir.

Şurada onu kendi lisanıyla tavsîf edecek birkaç şeyi derc edeceğim. Meclis-i Mebusân'da ve fırkada ben Gümülcineli'nin gemini tutmakla, yoluna durmakla meşgûl idim. O da benim bu hareketimden bizâr olur, benden kurtulmak çarelerini arardı. Bu husustaki türlü tedbirleri fayda vermeyince bir gün hâneme gelmiş, beni iğfal etmeye savaşıyordu. Ben de kendisini iyice sarhoş edip mâhiyet-i fitriyyesini, derece-i ahlâkiyyesini, âmâl ve makâsıdını bir de kendi lisanıyla öğrenmeye azm etmiştim. Gümülcineli sarhoş olduktan sonra bülbül gibi mahiyetini şerh ve izaha başlamış ve ez-cümle şunları söylemişti:

Doktor! Sen bana dokunma. Benim işimi bozma. Seninle uyuşalım. Ne istersen yapayım, vereyim. Gel, seninle uzlaşalım. Sen politika nedir, dünya nedir, insanlar nedir, bilmiyorsun. Politika iğfâl ve kizb ü dürûğdan ibarettir. O bir menfaattir. Her ne suretle olursa olsun ondan teneffua bakmalı. İnsan âkil olmalı, gemisini kullanmalı. Dünya bir dolaptır; döndüren de riya'dır. İnsanlar ise bir sürü ahmaktır. Din, ahlâk, fazilet, namus, bunlar bir sürü boş laflardır ki insanları kullanmak için icad edilmiştir. Ben, yerine göre en mü-kemmel hoca olur; kimsede görülmeyen taassubları gösteririm. Gümülcine'ye gidince dişim ağrırsa hoca getirtir okuturum. Bunun boşluğunu, bir hekim lazım olduğunu bilmez miyim sanki!.. Gümülcine'de beş vakit namaz kılarım. Herkesin önünde ceketimi, ayaklarımı çıkarır, abdest alırım; bu zahmetlere katlanırım. Halk da beni sever, işimi yürütürüm. Beyoğlu'nda ise namaz

kılmam; türlü yerlere girer çıkarım. Farmasonlarla mason olurum. Ben zaten oraya girdim. Herkesin mizacına göre kisvemi değiştiririm ve böylece işim yürür. Bunlar ham insanlara söylenmez, ama sen doktorsun, zekîsin, söylüyorum."

İşte kendisini kendi lisanıyla tavsîf eden bu sözler vâzıhtır, kat'îdir, başka söze hacet bırakmaz.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası şu nihâyete geldikten, yani dâr-ı ukbâya göçtükten sonra Mahmud Şevket Paşa'nın katli hadisesi olmuş, Gümülcineli de idama mahkûm olup Avrupa'ya firar etmiş idi. Bu defa Gümülcineli pek müşkil bir mevkie düşmüş idi. Komplocular muvaffak olup hükûmeti ele alsaydılar, muhâlefeti tathîr etmek, birinci emellerinden olduğundan, ilk iş olarak Gümülcineli'yi de katletmeye karar vermişlerdi. Muvaffak olamayınca İttihatçılar da bu bahane ile ondan kurtulmak için Gümülcineli'yi idama mahkum etmişlerdi. Gümülcineli artık her tarafın adûsu olmuştu. Sadık Bey, İsmail Bey, Paris'e gelmişler ve Şerif Paşa ile birleşip Hürriyet ve İtilâf Fırkası'yla Şerif Paşa'nın Radikal Fırkası'nın birleştiğini ilan ediyorlardı. Bu ilan garip idi ve herkesi hayrete düşürüyordu.

Evvelâ Şerif Paşa'nın Radikal Fırka'sı, ismi var, cismi yok bir Ankâ idi. Cemiyet-i hafıyye meselesinde bunun mâhiyeti resmen tezâhür etmişti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası da yeni bir kongrenin ictimâıyla merkez-i umumîsini teşkil etmediğinden, fırka merkez-i umu-

mîsi ve şüabât âzâsından takım takım çekilmelerinden ve Sadık Bey şubelerin 'seddini müş'ir bir beyannâme neşr ettiğinden fırka inhilâl edip bitmiş idi. Sonra, fırkanın mevcûdiyeti farz edilse bile bir ittihâd meselesi, yine bir kongrenin kararıyla olabilirdi. Hâlbuki şimdi yalnız iki şahıs, fırkayı, kendi malikâneleri gibi keyfe mâ-yeşâ istimâl ediyorlardı. Bu hakk-ı temellükün ise nereden geldiği malum değildi. Binâenaleyh bu iltihâk ve ittihad da keen-lem-yekûn hükmünde idi.

Artık Hürriyet ve İtilâf, tıpkı eski Ahrâr Fırkası'nın sonu gibi bir âlet-i cerr olmuştu. Şerif Paşa'dan Sadık Bey ve Gümölcineli mühim paralar alıyorlardı. Fırka namına Avrupa'da ve Mısır'da da başka zenginlerden paralar toplanıyor ve güzelce yeniyordu. Ahrâr Fırkası da 31 Mart Vak'ası'ndan sonra tıpkı Hürriyet ve İtilâf gibi mahv olmuş iken, böyle para cerr ve dercine âlet olmuş ve tarafımdan edilen teşebbüs ve gayret ile resmen ve bi'l-îlân fesh edilerek diğer âzâ-yı müessesese ve erkânı, suizan ve mes'ûliyyet-i mâneviyyeden kurtulmuş idi. Aynı şeyi Hürriyet ve İtilâf için de yapmak lâzım ve zarurî idi. Fakat âzânın kimisi Avrupa'nın ötesine berisine dağıldığından; kimisi de menfâlara ve hapishânelere atıldığından bir yere gelip âzâyı cem' ve fırkayı resmen fesh etmek imkânı yoktu.

XII

Allâhümm'ağfir Zunûbenâ!

Nihayet bu dipsiz iş, yani iki fırkanın şu ittihâd-ı gayr-i meşrûu da çürümüş ve çökmüştü. Şerif Paşa'dan birçok paralar alındıktan ve Avrupa'da, Atina'da türlü keyifler, türlü israflar ve su-i istimâlât yapıldıktan sonra bu iki zâtın Şerif Paşa ile de aralarında kavga zuhur etmişti. Bu esnada Paris'te Mısırlı Prens Mustafa Kâmil'e tesadüf etmiştim. Hoş-beşten sonra mükâleme politikaya geçmiş, Gümülcineli'ye intikâl etmiş, ben de Gümülcineli'nin Şerif Paşa'dan dört bin li-

ra alıp Atina'da zevk ü safâ ile yediklerini, dolandırdıklarını söylemiştim. Prens, Şerif Paşa'ya bunu söylemiş ve o da "İsmail Bey beni dolandırmadı; namuslu bir arkadaşım!" diyerek Gümülcineli ile aramda bir düello hadisesi zuhuruna ramak kalmış iken Gümülcineli'nin bu ithâmı düello ile temizlemekten ictinâbı ve Şerif Paşa'nın şu takzdaki müdâhalesi ile ve Şerif Paşa Prens'le aramda bir düello zuhuruna gayret etmiş iken bunun da olmaması ile iş nihayet bulmuştu. Meğer Prens'in Gümülcineli hakkındaki beyânâtıma ehemmiyet vermesinin sebebi, evvelce Gümülcineli'nin kendisinden de istikrâz tarîkiyle yüz lira aldığı hâlde henüz te'diye etmemiş olması imiş. Bana karşı Gümülcineli'yi müdafaa eden Şerif Paşa'nın nihayet Sadık ve İsmail Beylerle kanlı-bıçaklı olması ve onlardan ayrıldığını gazetelerle neşr etmesi, yine bir adâlet-i İlâhiyye idi. Fakat Şerif'in evvelâ Gümülcineli'ye "namuslu arkadaşım", sonra aksini söylemesi de garip idi. Bu esnada Mustafa Sabri Efendi de Mısır'da "Ben bunları anlayamamış imişim. Vah, yazık! Hata ettim!" (diyerek) Sadık Bey ve Gümülcineli'den ayrılmış ve onlardan yaka silker olmuştu. Bu da onun evvelce bize karşı aldığı tavra göre ona bir ceza, pek ibret-âmiz bir adâlet-i İlâhî idi. Kıbrıslı Şevket Bey dahi onların arkadaşlarından ve Gümülcineli'nin zahîrlerinden olduğu hâlde o da çekilmiş ve herbiri aleyhindeki müşâhedât ve tecârüb-i maddiyesini yana yakıla anlatır olmuştu.

Şerif Paşa sonunda Sadık Bey'le Gümülcineli ve

Pertev Tevfik⁽¹⁾ Efendi'yi yakasından atmış, Mısır'da sabık şirket-i inhisâriyye enkazını, yani Sadık Bey ve

- (1) Bu adam 31 Mart hadisesinden sonra, tanımadığım hâlde kendi kendisine hâneme gelmiş ve Tıbbiye Mektebi'nde bir talebem olduğunu, 31 Mart Vak'ası dolayısıyla mektepten ihrâc edildiğini beyan edip muâvenetimi talep etmiş idi. Bundan sonra sık olmamak üzere bazen nezdime gelirdi. Cemiyet-i hafıyye meselesinde hapishânededen çıkıp berây-ı tedâvî Viyana'ya gittiğim vakit o da oraya gelmiş, beni bulmuştu. Viyana'da kar-kıyâmet, kış şiddetli hükmünü icra ediyordu. Onun ise üzerinde ince bir ceketten başka bir şey yok, tir tir titriyordu. Birkaç gündür indiği oteli ve yediği yemeği tesviye edecek değil, hatta bir santim parası da olmadığından kendisini himâye etmekliğimi rica etmişti. Hemen arkasına bir palto almış, otel ve yemekten müterâkim borçlarını vermiş, Paris'e gitmek istediğinden biletini almış, yol harçlığını ve hatta Paris'te de birkaç günler geçineceğini, yani cebimde ancak otuz kron kalıncaya kadar, ne kadar param varsa kendisine vermiş ve ihtiyacına sarf etmiş idim. Bilâhare paris'e gidip Şerif Paşa ile görüştüğüm vakit Pertev Tevfik Efendi, kendisini Şerif Paşa'nın yanına koymamı pek ziyade rica etmiş, bunu Şerif Paşa'ya rica ettiğim hâlde kabûl etmemi, isrâr edince nihâyet: "Benim bunlardan canım yangın; sen kefil olursan alırım" demiş, ben de ahlâkını bilmediğim, tahsili ise tıbbiyenin ilk senesinden ileri olmadığı ve henüz bir fazilet, bir meziyyet gösterememiş olduğu hâlde bu gence acıyarak kefil olup ricamı kabul ettirmiştim. Pertev Tevfik Efendi artık Şerif Paşa'nın kâtibi olmuş, maaş alıyordu. Fakat kendisine, şu fırsattan bilistifâde, Paris'te tahsil etmesini söylemiştim. O ise bu güzel nasihatıma mukâbil hevâiyyât ve zevk ü safâ ile meşgul oluyordu. Bu da bir şey değildi. Fakat böyle yerleştikten sonra ilk iş olarak benim aleyhimde bulunmuş, benim muârizlarımla teşrîk-i mesai etmiş ve Şerif Paşa'yı da kendisinin dostu olan Gümûlcineli ile teşrîk-i mesaiye sevk etmiş idi ki burası, ahlâklı adamları düşündürür.

Gümölcineli, Sivas mebusu Şükrü Efendi de dâhil olduğu hâlde İstanbul'da iken fırkalardan olmayan Evranoszâde Sami, fırkanın Bursa şubesine dâhil Burmalı Aziz Nuri Bey ve efendilerden ibaret bir takım hâlinde kalmışlar ve müteveffâ fırka namına toplayabildikleri birkaç para ile geçinmeye sarf-ı mâ-hasal eylemişlerdir.

Biraz sonra, bu sûretle de maîşetin mümkün olmadığını görünce, bu zâtlar İskenderiye'de Şerif Paşa'ya gidip "Sizin istifanızı fırka kabûl etmedi, mührü alınız!" diye Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın mührünü vermek ve bu suretle Şerif Paşa'dan bir müddet daha para çekmeyi temin etmek istemişlerse de zavallıların bu son zelîlâne teşebbüsleri müsmir olamamış ve Şerif Paşa'dan şu cevabı almışlar: "Siz bu mührü Kahire'de mezada koyun! Altmış para veren olursa bana getirin, ben size onbin lira veririm!" Filhakîka bu güzel söz ile Şerif Paşa dirâyet göstermiştir. Fakat Şerif Paşa fırkanın hiçliğini neden evvelce anlamamıştı, bilmem!

O ne saf emeller, ne âlî ümidlerle kazdırdığımız; kendisine türlü fedakârlık ve mesaî ile bir şan ve haysiyet verdiğimiz o mühür, nihâyet nâ-lâyık ve gâsıp ellerde ne derekelere düşmüş bulunuyordu!?. Bu ne fecî idi!.. Artık altmış paralık ve Şerif Paşa nezdinde dahi bir haysiyeti kalmamıştı.

Bu hey'etin ahvâli bu derece buhrân-âmîz iken bile Gümölcineli yine eski huyundan vazgeçmemiş, yine şu üçbuçuk kişi arasına bile fesad salmış ve bu defa da sanki o vakit İttihadçıların mevki-i iktidâra gelerek.

kendisinin itmâm edemediği işini Mısır'da itmâm ediyormuş gibi Sadık Bey'le tepişip Pertev Tevfik ve Hoca Şükrü Efendilerle Sami Bey'i, Sadık Bey'i aradan kendi tarafına alıp çıkarıp, fırkayı bizzat temsîl etmeye yeltenmiştir. Fakat az zamanda, bu işin de sökmeyeceği, hâlen para ve âtiyen de câh getiremeyeceği taayyün edince bu dört adamın da arasında nizâ zuhûra gelip, her biri bir tarafa çekilip dağılmışlar. Maîşet değil, idâme-i hayât kaygusuyla kimisi hükûmete iltica etmiş, kimisi ötede beride sürünmüştür. Bu müddet esnasında Mısır'da bazı zenginlerden, fırka mevkie gelince, kendilerine maârif nâzırlığı ve sâire vereceklerini va'dederek, on-onbeş liradan, bin liraya kadar paralar çekiyorlar, aralarında taksim geçiyorlardı.

Para çekmek vesîlelerinin biri de Talat'ı vurdurmaktı. Nitekim onu vurduracağız diye Mekke şerifi Hüseyin'in oğlu Abdullah'tan bin lira alıp kör boğazlarından geçirdiler. Sadık Bey bir taraftan böyle çekiyor, bir taraftan da göreceği işler için Mısır'ın meşhur müneccimi Mahmud el-Felekî'ye baktırıp, onun tavsiyesi üzerine iş görüyordu. Harb-i Umumî gününe kadar Mısır'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası nâmına olan şeyler böylecedir.

* * *

Burada bir kısmı nihâyet bulan bu eser, ciltler dolacak kadar uzun olan bu işleri tamamen teşrih etmekten pek uzaktır. Maksudı, hutût-ı azîmesinde, bu

işlerin ruh ve hakikatini izâh ederek müverrihlere bu bahisler için hizmet edecek bir vesika teşkîlinden ibarettir.

Bu mesâilin en mühim ve en esaslı noktaları, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın günah ve hakâyıkı mucmelen ve fakat hutût-ı esâsiyesi hakâyık-ı vakâyie tamamiyle muvâfık bir sûrette kayd edilmiştir. Bu sûretle Hilmi Bey'in, eserinde ismimizi zikretmesiyle bize düşen vazîfeyi ifâ etmiş oluyorum ve fırka hakkında mumâileyhin yazdıklarını itmâm, ikmâl ve tashîh ediyorum.

* * *

10 Temmuz'da ilan olunan Meşrûtiyet'ten beri vatanın izmihlâle doğru sürüklenmesinden zarurî muhâlefet vadisinde çalışanlar oldu ve nihayet muhâlefet bir kuvve-i kâdire hâlinde kondu. Fakat sırf bir zâtın iktidarsızlığından, tagallübünden, gizli harekâtından, su-i istimâlâtından; Gümölcineli gibi bir iki kişinin hırs ve şirretinden bu kuvvet ve fırka, İttihâd fırkasında bulunan bütün nakâyıs ve muâyıbla, hem de fazlasıyla ma'lûl oldu. Muhâlefetin mesaîsiyle mevkie gelen kabîneler, idaresizlikte İttihad kabînelerine rahmet okuttu ve bizleri hacîl ve rû-siyâh etti. Evvelâ fırkadaki istihâle ve tereddînin önüne durmak istendi. İttihâd hükûmeti mevkiinden çekilince lağvına teşebbüs olundu. Fakat ne ona, ne de diğerine muvaffak olunama-

dı⁽²⁾. Fırkanın ibtidâ-yı teşekkülünde Gümülcineli'yi tanıdığımızdan fırkaya almamak istiyorduk. Hâlbuki o, sonunda bizi fırkadan çıkmaya mecbur etti. Sonunda bu kadar mesaîden bir fayda hâsıl olmadığı gibi zararlar oldu. Âlî maksadlarla teşkîl edilen bir fırka bir iki şahsın mâlikânesi hâline girdi ve bir iki şahsın hırs-ı câhına, su-i istimâlâtına âlet oldu. Daha açıkçası bu fırkanın bütün hayatı, birkaç kişinin cebine altın dökün ve bunun için dönen bir bostan dolabı olmaktan ibaret olmuştu.

Mebde'de Sâdık Bey Şerif Paşa'dan para alınması teklif edildiği vakit "Hafazanallah" demiş, hem de el altından adam gönderip binbeşyüz lira almıştı. Parayı şart altında almış ve şartı icra edemeyince iâde de etmemişti. Sadık Bey zemmettiği bir şeyle bir taraftan hürmet-i umûmiyeyi kazanıyor, diğer taraftan da o zemmettiği şeyi gizlice icra ediyordu. Şerif Paşa'nın bin lirasını biz sıkıştırdınca göndereceğim demişken, göndermemişti. Sadık Bey'in fırka nâmına Şerif Paşa'dan aldığı paraların mikdarının 10.000 liradan aşağı olmadığı herkesçe malûmdur. Bunlar ne yapıldı, sorarın!?. İşte bu ahvâl ve seyyiât içinde koca bir kuvvet yıkıldı, nice ehl-i vatan perişân ve nice evlâd-ı millet mahvoldu. Allâhümm'ağfir zunûbenâ.

(2) Mısır'dan avdetimden beri matbuâtımızda "Dejeneresans" mukâbili olarak "tereddi" kelimesi görmekte isem de bu makâmda lisân-ı tıbbımızda pek eskiden beri "istihâle" kullanılmaktadır. Alışılmış bir kelime varken bir yenisini daha çıkarmak lüzumsuzdur. Bari sırf Türkçe bir kelime konsa idi diyeceğimiz kalmaz, bilakis vâzın hararetle tebrik eylerdik.

Şimdi Hürriyet ve İtilâf'ın fezlekesini bitirmek için iki bahis kalıyor:

1- Harb-i Umûmî zamanında Mısır'da fırka nâmına yaşatılan hayat.

2- Mütârekeden beri olan hayat.

Bu iki kısmın neşrinden, zaruret hâsıl olmadıkça geçiyorum. Eğer icbâr edilirse neşrederim. Bu bahisler, vesikalarıyla birlikte emin bir yerde saklıdır. Lazım gelenlere lüzûmunda neşretmeleri mezuniyeti de verilmiştir.

Rıza Nur'un Biyografisi

1878'de Sinop'da doğdu. Babası Mahmut Zeki isminde okur-yazar bir kunduracı, annesi deniz ticareti ve taşımacılıkla tanınan Zarflıoğlu ailesine mensup bir hanımdı ve oğlunun terbiyesinde tesirli olmuştu. Rıza Nur dört yaşında mahalle mektebine başladı. Sinop'ta 1888'de girdiği Rüştiyeden 1892'de mezun oldu. Daha sonra İstanbul'a gelerek Soğukçeşme Askerî Rüştisinden mezun oldu. Kuleli İdadîsi'nden sonra girdiği (1895) Askerî Tıbbiyeden 1901'de tabib yüzbaşılıkla çıktı. Alman hekimlerinin idaresinde bulunan Gülhane Hastanesine ihtisas yapmak için girdi ve burada Meşrutiyet'in ilanına kadar Tıp Müderrisliği görevini yürüttü. Tanınmasında büyük payı bulunan *Fenn-i Hılân*'ı (Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul, 1322, 248+1 s.) burada iken neşretti. Türkçe ve Avrupa dillerinde tıbbî araştırmaları çoktur. Meşrutiyetin ilânından önce Avukat Baha ve Manyasîzade Refik Beylerin rehberliğiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Meşrutiyetin

ilânı üzerine tabib binbaşı rütbesinde iken hemşehriler-
inin ısrarıyla Meclis-i Mebusan'a Sinop mebusu seçil-
di. Böylece hayatının en fırtınalı siyasî safhası başla-
mış oluyordu. Henüz 30 yaşındaydı ve bekârdı. Bundan
sonra yaşadığı siyasî hayatın ilk dönüm noktası 1909
senesinin ilk aylarında İttihad ve Terakki Cemiyetin-
den istifa ederek Ahrar Fırkası'na girmesi oldu. 21 Ka-
sım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırka-
sı'nın Münevveran takımının önde gelen mensubların-
dan biri olan Rıza Nur, 1912 seçimlerinden sonra bu
firkadan da ayrılarak ferdî muhalefetine devam etti.
Bazen de Sabahaddin Bey takımıyla işbirliği içinde ol-
du. 23 Ocak 1913'deki Bâbıali baskınından sonra tıp
tahsili bahanesiyle yurt dışına gönderildi. Mütereke-
den sonra İstanbul'a döndü ve son Osmanlı meclisine
Sinop mebusu olarak girdi. Daha sonra Ankara'da açıl-
an Meclise katıldı. Burada kurulan hükümetlerde Mil-
li Eğitim ve daha sonra Sağlık Bakanı oldu. Bir ara Dı-
şışleri Bakanlığına vekâlet etti. İkinci devre seçimle-
rinde de Sinop mebusu seçildi. Lozan görüşmelerine
ikinci murahhas olarak katıldı. Daha sonra yurt dışına
çıkarak (1926) zorunda kalarak uzun müddet Paris ve
bilhassa Mısır'da bulunduktan sonra yurda döndü
(1938) ve *Tanrıdağı* dergisini çıkardı. Paris'te başladı-
ğı Türkoloji çalışmalarına Mısır'da da devam etmiş ve
Türkbilik Revüsü isimli mecmuayı (8 sayı) çıkarmıştır.
Jöntürklerin neşriyatı arasında hususî bir yeri olan
Rüyalardan biri de Rıza Nur'un kaleminden çıkmıştır.
Türkiye'ye döndükten dört sene sonra (1942) ölen Rıza

Nur, geride basılmış ve basılmamış bir dizi eser bırakmıştır. Eserlerinin kendisi tarafından düzenlenen bir listesinden (*Türkbilik Revüsü*, no. 7) siyasî ve edebî muhtevalı olanlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Meclis-i Mebusanda Fırkalar, İstanbul, 1325, 54. s.
2. *Tıbbiye Hayatından*, İstanbul, 1327, 82. s.
3. *Cemiyet,i Hafıyye*, İstanbul, 1330, 548. s.
4. *Gurbet Dağarcığı*, Mısır, 1919, s. 32.
5. *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü*, 1335, 68. s.
6. *Samson ile Dalila*, Sinop, 1921, 92. s.
7. *Jannette'in Düğünü*, Sinop, 1921, 92. s.
8. *Türk Tarihi*, 12 cilt, İstanbul, 1924-1926.
9. *Şecere-i Türk*, 1925, 350. s.
10. *Oughouz-nâme*, 1928, 64. s.
11. *Hilâlin Tarihi*, 1933, 181. s.
12. *Şehnâme ve Firdevsi*, 1934, 329. s.
13. Namık Kemal, Mısır, (*Türkbilik Revüsü*, no. 6), 1936, 720. s.
14. *Namık Kemal*, (y.y.), 1936, 25 s. (Fransızca)
15. *Hücumlara Cevaplar*, İstanbul, 1941, 45. s.
16. *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul, 1967-1968, c. I-IV. (*)

(*) Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilâf*, *Parçaları*, s. 240-241, İstanbul, 1990.

Satınalma
15.11.1996
T.D.J. Cagaloğlu Yay.

